

Changes in urban studies in Tehran in the last century; With an emphasis on social and planning studies

Valiollah Rostamalizadeh^{1*}

1- Assistant professor in Development Sociology, National Institute for Population Research (NIPR), Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Article History

Received : 9/10/2021

Accepted : 15/4/2022

Keywords

Change In Tehran Urban Studies

Tehran

Urban Research

Urban Utudy

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

New urbanization in Iran began around 1921. Also, the rapid growth of urbanization began after 1953 and after the 28 Mordad coup. According to the first census of Tehran, conducted in 1246 AH, the total population of Tehran was declared to be 155736 people. Furthermore, between 1939 and 1941, according to the one-day census, the population of Tehran was 540087.

Following the modernization in Iran during the 1930s, 40s, and 50s, the city of Tehran gradually became larger, and many immigrants entered it. So, new issues in social, cultural, infrastructure, and management areas arose in the city, and according to Pourahmad et al. (2006), urban issues and problems appeared from the 1960s onwards. Subsequently, numerous research has been done by public and governmental institutions and organizations and individual and interested researchers.

Tehran Urban Research has gradually had an institution and structure from the government and the municipality since the early 1970s. AH, and it is the Tehran urban research and planning center, the foundations of which were formed in 1973. After this period, more and more diverse studies were conducted because municipal institutions, universities, research institutes, and research offices of official organizations began to study the various dimensions of Tehran's urban life.

Therefore, after about half a century of activity of Tehran urban research and planning center (and other study institutions in Tehran municipality) and also a century of urban studies in Tehran, the study of these research activities, especially in the social and planning fields,

* Corresponding author: v.rostamalizadeh@gmail.com; v.rostamalizadeh@nipr.ac.ir

helps to identify the changes during this period.

Materials and methods

In this paper, these studies were first collected by referring to documents (reports, books, and research projects) in social studies and urban management and planning in the city and municipality of Tehran. Then, considering the content and structure, the trend of changes in urban studies in Tehran has been studied. The method used was a systematic review.

Findings

Changes in urban research in Tehran can be divided into six periods; 1) 1920- 1940s, the period of institutional formation and executive activities in Tehran. 2) The second period includes the 1940s and 1950s. During this period, there were limited urban studies from Tehran, most of them were done by foreign advisors and consultants, and the government was the prominent leader in the studies. 3) The 1960s & 1970s are the period of formation of urban research in Tehran. 4) The fourth period includes the studies of the 1980s. During this period, urban issues and problems such as migration, marginalization, urban problems, transportation, and traffic were still raised. However, the discussion of development plans is more concentrated. The previous three periods are the periods of engineering or technocratic view of the city and urban problems. 5) The fifth period includes the studies of the 1990s. This period is a period of a paradigm shift in urban studies in Tehran. In this decade, attention to people, their participation, satisfaction, and attitudes are discussed, and in the urban planning of

Tehran, attention is paid to the people. 6) The sixth period includes the 2000s & 2010s. In this period, we are facing human development and sustainable development.

Conclusion

Changes in urban studies in the last century in Tehran have been significant changes. One of the most important changes is the quantitative change. The number of studies has been increasing steadily since the 1980s, and one of the most important reasons was the formation of a formal institution for research in Tehran in the mid-1970s.

However, the most critical change in urban studies in Tehran can be seen in the 1990s due to entering new topics in the urban studies of Tehran with the political atmosphere and developmental attitudes of that period.

In the 1950s, 60s, 70s, and even 80s, the main discussion in Tehran urban studies were urban issues and problems, urbanization and the uncontrolled expansion of the city, suburbanization, traffic, and problems arising from them. Moreover, in these decades, priority was given to the issues of construction and physical development.

The 1990s should be considered the decade of a paradigm shift towards the people in the urban planning of Tehran. The decade in which people, their participation, satisfaction, and attitudes gradually became important is likely to be the acceptance and legitimacy of local managers.

The 2000s and 2010s are also the decades of conceptual and approach change in urban studies in Tehran, and human development and sustainable development are considered.

COPYRIGHTS

©2022 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

HOW TO CITE THIS ARTICLE

Valiollah Rostamalizadeh. Changes in urban studies in Tehran in the last century; With an emphasis on social and planning studies. Urban Economics and Planning Vol 3(2)

DOI: 10.22034/UEP.2022.318857.1150

تحولات پژوهش‌های شهری شهر تهران در قرن اخیر؛ با تأکید بر مطالعات اجتماعی و برنامه‌ریزی

ولی‌اله رستمعلی‌زاده*

استادیار جامعه‌شناسی توسعه، مؤسسه تحقیقات جمعیت کشور، تهران، ایران

اطلاعات مقاله

تاریخ‌های مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۹/۱۷
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱/۲۶

چکیده

در این پژوهش به بررسی تحولاتی که در یکصد سال اخیر در پژوهش‌های شهری تهران به‌خصوص در حوزه‌های اجتماعی و مدیریت و برنامه‌ریزی صورت گرفته، پرداخته شده است. روش پژوهش، مرور سیستماتیک بوده است. تحولات پژوهش‌های شهری تهران در شش دوره قابل تقسیم است: (۱) دوره دهه‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ که دوره شکل‌گیری نهادی و فعالیت‌های اجرایی در شهر تهران است. (۲) دوره دوم، شامل دهه‌های ۱۳۲۰ و ۱۳۳۰ است. در این دوره مطالعات محدود شهری از تهران وجود دارد و اغلب نیز توسط مستشاران و مشاوران خارجی انجام گرفته و دولت راهبر اصلی مطالعات است. (۳) دوره دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰، دوره شکل‌گیری پژوهش‌های شهری به معنای واقعی کلمه در تهران است. (۴) دوره چهارم، شامل مطالعات دهه ۱۳۶۰ است. این دوره، تداوم مطالعات دوره قبلی است و در آن مسائل و مشکلات شهری همچون مهاجرت، حاشیه‌نشینی، معضلات شهری، حمل‌ونقل و ترافیک همچنان مطرح هستند. اما بحث عمران و طرح‌های عمرانی با غلظت بیشتری مطرح است. سه دوره قبلی، دوره‌های نگاه مهندسی یا تکنوکراتیک به شهر و معضلات شهری است. (۵) دوره پنجم دهه ۱۳۷۰ را شامل می‌شود. این دوره، دوره تغییر پارادایمی در مطالعات شهری تهران است. در این دهه ما شاهد توجه به مردم، مشارکت، رضایت و نگرش آن‌ها و همچنین، حرکت به سمت مردم برنامه‌ریزی‌های شهری تهران هستیم. (۶) دوره ششم، دهه‌های ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ را شامل می‌شود. در این دوره، توسعه انسان‌محور به معنای واقعی کلمه مطرح می‌شود و به نوعی ما با توسعه انسانی و توسعه پایدار روبه‌رو هستیم.

کلمات کلیدی

پژوهش شهری
تحولات مطالعات شهری تهران
شهر تهران
مطالعات شهری

مقدمه

مدرنیزاسیون در ایران، شهر تهران هم بزرگ‌تر و هم مهاجرپذیرتر می‌شود. به تدریج مسائل جدیدی در همه حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی، زیرساختی، مدیریتی و ... برای شهر ایجاد می‌شود. به قول پوراحمد و همکاران (۱۳۸۵) [۵]: از این‌رو، پژوهش‌هایی از جانب نهادها و سازمان‌های عمومی و دولتی و همچنین، محققان فردی، آزاد و علاقه‌مند صورت می‌گیرد. به نوعی می‌توان گفت که تحقیقات در این زمان در قالب طرح‌های توسعه شهری، برنامه‌های توسعه و عمران کشوری، طرح‌های کلان همچون برنامه جامع و مواردی از این دست قرار داشته است. این نوع مطالعات تا دهه ۱۳۴۰ و اوایل دهه ۱۳۵۰ شاید یکی از بخش‌های مهم مطالعاتی بوده است، اما جریان دیگری از مطالعات از اوایل دهه ۱۳۴۰ و هم‌زمان با گسترش علم و شکل‌گیری نهاد دانشگاه به‌خصوص

با اینکه شهر تهران در سال ۱۱۶۴ خورشیدی به عنوان پایتخت ایران برگزیده شد، اما آنچه مشخص است تا اوایل قرن ۱۳ هجری و تا اوایل حکومت پهلوی، جامعه ایران جامعه‌ای به نسبت ساکن و با تغییرات بطنی بوده و تحولات زیاد جمعیتی و اجتماعی به خود نمی‌دید. در واقع، شهرنشینی نوین در ایران از حدود سال ۱۳۰۰ شمسی آغاز شد [۱] و [۲] و رشد شتابان شهرنشینی نیز بعد از سال ۱۳۳۲ و بعد از کودتای ۲۸ مرداد آغاز شد [۱]. به طوری که در نخستین سرشماری شهر تهران که در سال ۱۲۴۶ شمسی انجام شد، کل جمعیت شهر تهران ۱۵۵۷۳۶ نفر اعلام شد [۳]. همچنین، طی سال‌های ۱۳۱۸ تا ۱۳۲۰ طبق سرشماری یک‌روزه، تعداد جمعیت شهر تهران برابر با ۵۴۰۰۸۷ نفر بود [۴]. بنابراین، از دهه‌های ۱۳۱۰، ۱۳۲۰ و ۱۳۳۰ شمسی به تدریج و متعاقب

* ایمیل نویسنده مسئول: v.rostamalizadeh@gmail.com و v.rostamalizadeh@nipr.ac.ir

این مشکلات است. البته، بخش دیگری از اهداف و وظایف پژوهش‌های شهری شامل مطالعات مقدماتی و اکتشافی و آشنایی با نظرات شهروندان و مدیران شهری است. پس بخشی از هدف پژوهشگران شهری انتقال یافته‌های پژوهشی به تصمیم‌گیران و مدیران شهری است تا آنان بتوانند از مشکلات و مضامین شهری گره‌گشایی کنند [۶].

جامعه‌شناسی شهری

تحقیق و مطالعه در خصوص پدیده‌ها و مسائل اجتماعی به بعد از اواسط قرن نوزدهم و شکل‌گیری جامعه‌شناسی (توسط آگوست کنت و امیل دورکیم) برمی‌گردد. در آن هنگام، دانشمندان اجتماعی به دنبال استفاده از علم اجتماعی برای سامان بخشیدن به نابسامانی‌های اجتماعی دوره خود بودند که با توجه به مدرنیته و صنعتی شدن کشورهای غربی اتفاق می‌افتاد و نظم قدیم را به هم زده و باعث شکسته شدن هنجارها و ارزش‌های سنتی جامعه شده بود.

پژوهش شهری نیز از این فرایند تبعیت می‌کند، به طوری که جامعه‌شناسی شهری نیز از کارهای جامعه‌شناسانی همچون کارل مارکس، فردیناند تونیز، امیل دورکیم، ماکس وبر و گئورگ زیمل که به مطالعه و نظریه‌پردازی درباره فرایندهای اجتماعی و فرهنگی شهرنشینی پرداخته‌اند، سرچشمه گرفته است. بنابراین «از ابتدای پیدایش جریان شهرنشینی، بسیاری از جامعه‌شناسان با علاقه وافری به بررسی مسائل شهری و شهرنشینی پرداخته‌اند. پیدایش شهرها باعث ظهور جوامع صنعتی سرمایه‌داری شد که خود روابطی جدید، ارزش‌های جدید و نیازهای جدید را به دنبال آورد» [۷]. نخستین مطالعات شهری در جهان، با مکتب شیکاگو آمیخته شده است. در اوائل قرن بیستم، محققان علوم اجتماعی در دانشگاه شیکاگو سعی کردند که از لحاظ «علمی» شهر شیکاگو را بررسی کنند. بنابراین، در دهه ۱۹۲۰ و پس از آن «مکتب شیکاگو» را درباره مطالعات شهری ارائه کردند. مطالعات آن‌ها شامل جامعه‌شناسی شهری، سیاست، جغرافیای شهری و اقتصاد شهری بود [۸].

جامعه‌شناسی شهری درباره برخورد و تماس زندگی شهری در اعمال اجتماعی، روابط اجتماعی، نهادهای اجتماعی و هر نوع ساخت اجتماعی که بر پایه اشکال شهری زندگی متکی باشد، بحث می‌کند [۹]. قلمروی جامعه‌شناسی شهری وسیع و متنوع است، از معماری شهرها گرفته تا راه‌اندازهای خیابانی، تجربه زندگی شهری، رفتار انبوه مردم و جماعات، مسکن، برنامه‌ریزی و مانند این‌ها را در بر می‌گیرد. تجربه زندگی شهری چنان جامع و بسیط به نظر می‌رسد که تشخیص آنچه ممکن است از حوزه جامعه‌شناسی شهری خارج باشد، مشکل به نظر می‌رسد [۱۰]. به طور کلی، جامعه‌شناسان شهری ضمن بررسی پدیده‌های موجود شهری و تغییراتی که در آن‌ها صورت می‌گیرد، به پیش‌بینی این نوع پدیده‌ها نیز می‌پردازند. به بیان دیگر، جامعه‌شناسان شهری به سیاست‌گذاری در مورد خط مشی جامعه‌شناسی و روابط انسانی موجود در آن در آینده می‌پردازند. از سوی دیگر، جامعه‌شناسی شهری به کار گرفته می‌شود تا نابسامانی‌های شهری، همچنین انتظارات پاسخ‌داده‌نشده را مورد مطالعه قرار داده و راه‌حل‌های مورد نیاز را ارائه دهد. جامعه‌شناسان شهری می‌توانند به عنوان مصلحان و سیاست‌گذاران اجتماعی به شیوه‌ای پویا عمل کنند که پاسخ‌گوی نیازهای مختلف قشرهای گوناگون ساکن در نقاط شهری که دائم به لحاظ اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در حال تغییرند، باشند [۷].

برنامه‌ریزی شهری

در سال‌های اخیر با رشد و گسترش سریع شهرنشینی و افزایش شتابان جمعیت شهری، مشکلات بی‌شماری برای شهرها به وجود آمده است؛ از جمله تخریب محیط زیست شهری، عدم دسترسی مناسب شهروندان به خدمات شهری، وجود کاربری‌های شهری ناسازگار با سایر کاربری‌ها، فقدان عدالت اجتماعی و... در نتیجه، لزوم توجه به برنامه‌ریزی و مدیریت

مؤسسه‌های پژوهشی همچون مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران و همچنین، بخش‌های پژوهشی برخی سازمان‌های دولتی همچون مرکز آمار، برنامه و بودجه و... در حال شکل‌گیری بوده است که به نظر هم دارای پژوهش‌های مقیاس متوسط و خرد و هم موضوعات خرد، متنوع و ویژه مسائل شهری بوده است.

با این حال، تحقیقات شهری تهران از اوایل دهه ۱۳۵۰ به تدریج دارای نهاد و ساختاری از طرف دولت و شهرداری می‌شود و آن مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران است که پایه‌های آن از سال ۱۳۵۲ شکل می‌گیرد. بعد از این دوره است که مطالعات بیشتر و متنوع‌تر می‌شوند، چرا که نهادهای شهرداری، دانشگاه، مؤسسه‌های پژوهشی، دفاتر پژوهشی سازمان‌های دولتی و... شروع به مطالعه در خصوص ابعاد مختلف شهر و زندگی شهری در شهر تهران می‌کنند.

بنابراین، بعد از حدود نیم قرن فعالیت مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران (و سایر نهادهای مطالعاتی شهر تهران) و همچنین، یک قرن مطالعات شهری در شهر تهران، منطقی است تا یک بازاندیشی در فعالیت‌های پژوهشی و مطالعاتی شهر تهران به خصوص در حوزه‌های مهم اجتماعی و برنامه‌ریزی صورت گیرد و تحولات مختلف فکری در این مدت به دست آید. مطالعه و بررسی این پژوهش‌ها نشان خواهد داد نخست علاقه‌مندی‌های مطالعه چه بوده و چه شرایطی این علاقه‌مندی‌ها را شکل داده است. مسائل مهم شهر تهران در دوره‌های مختلف چه چیزهایی بوده‌اند و چه تحولاتی را پشت سر گذاشته‌اند. چه تحولاتی در نگرش‌ها و اندیشه‌ها و در فرایندهای توسعه جامعه اتفاق افتاده است. به طبع، آگاهی از این موارد می‌تواند، تاریخچه مسائل شهری در شهر تهران را مشخص کند و جایگاه پژوهش و نهادهای پژوهشی در شناخت و حل آن‌ها را نشان دهد. همچنین، می‌تواند به بازبینی در مسیر گذشته و روشن‌نگری در مسیر آینده به سیاست‌گذاران شهری کمک کند. با این تفاسیر، پرسش‌های اصلی این پژوهش به شرح زیر هستند:

موضوعات اصلی تحقیقات در حوزه مطالعات اجتماعی و برنامه‌ریزی شهری شهر تهران چه چیزهایی هستند؟

تحقیقات در حوزه‌های نامبرده حول چه مفاهیم و محورهای کلیدی بوده‌اند؟ تحولات مفهومی و موضوعی در حوزه‌ها و دهه‌های مختلف چگونه بوده است؟

چشم‌اندازهای نظری مطالعات شهری

اگر ما شهر را یک کلیت اجتماعی-اقتصادی، فرهنگی و محیطی و کالبدی در نظر بگیریم؛ برای مطالعه در خصوص ابعاد اجتماعی-اقتصادی و فرهنگی در مفهوم عام خود، جامعه‌شناسی شهری پیش‌قدم است. برای مطالعه در خصوص ابعاد محیطی و کالبدی و راهبردها و برنامه‌های آینده توسعه شهر، برنامه‌ریزی شهری همواره پیش‌قدم بوده است. در کنار این‌ها، نباید از مفهوم مهمی همچون سیاست‌گذاری اجتماعی یا سیاست‌گذاری شهری غافل بود، چرا که مهم‌ترین و به نوعی پایه‌ای‌ترین اقدامات در خصوص شهرها و ابعاد مختلف آن به خصوص در شهرهای ایرانی، توسط دولت‌ها و یا نهادهای سازشی آن‌ها و تصویب و اجرای قوانین و برنامه‌های مختلف آن‌ها صورت گرفته است. البته، این به معنای آن نیست که این‌ها نمی‌توانند به مطالعات بین‌رشته‌ای یا مفاهیم مشابه بپردازند.

اما قبل از بحث پیرامون چشم‌اندازها، تحقیق و پژوهش شهری را تعریف می‌کنیم: پژوهش شهری (Urban Research) نوعی کاوش نظام‌یافته درباره ویژگی‌های فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی شهری، فرایندهای شهری و تأثیرات ناشی از این فعالیت‌ها و فرایندهای شهری در سطوح فضایی متفاوت است [۶]. بنابراین، هدف پژوهش‌های شهری، شناخت هر چه بهتر زندگی شهری و بهبود کیفیت آن است. یعنی شناخت مسائل و مشکلات فضاهای شهری و گره‌گشایی و چاره‌اندیشی نسبت به

شهری، مطرح شده است [۱۱]. به نظر جان فریدمن، برنامه‌ریزی، نوعی مدیریت موضوع‌های غیر منتظره در شهر است [۱۲]. برنامه‌ریزی شهری، ضامن رشد و توسعه سیستماتیک و منظم مناطق شهری است و این امر سبب می‌شود اهداف توسعه اقتصادی و اجتماعی به‌خوبی تحقق یابد. جریان برنامه‌ریزی شهری عموماً توسط دولت‌ها و سازمان‌های تابعه آن هدایت می‌شود. طی برنامه‌ریزی شهری، مسائل مربوط به ساختمان‌سازی، تأسیس راه‌ها، پارک‌ها، مراکز آموزشی و سایر تسهیلات مورد توجه قرار گیرد. در پی برنامه‌ریزی شهری تضمین بیشتری برای سلامت بهداشت محیط نیز به وجود می‌آید. همچنین، از راه این مکانیزم نیازهای مربوط به زمین در حال حاضر و نیازهای گوناگون محله‌ها و مناطق مختلف یک شهر مطرح شده و به آن‌ها پرداخته می‌شود. برنامه‌ریزی شهری همچنین آینده شهرها را مورد توجه قرار می‌دهد [۷].

مهم‌ترین اهداف برنامه‌ریزی شهر به شرح زیر است: ایجاد و نظم سیستماتیک بخش‌های مختلف شهر، مشتمل بر نقاط مسکونی و غیر مسکونی، نقاط تجاری، صنعتی و نظایر آن، برنامه‌ریزی مربوط به حمل‌ونقل درون‌شهری، گسترش و توسعه نقاط مختلف شهری، نظام ساختمان‌سازی، ایجاد تسهیلات مربوط به گذران اوقات فراغت، مراکز ورزشی، تفریحی، آموزشی و ... حفظ آثار و ابنیه تاریخی، میراث فرهنگی و ... ایجاد و احداث مراکز صنعتی و ... پیش‌بینی نیازهای مختلف آب و برق و ... توسعه و گسترش آینده شهر، پاکیزگی و نظافت شهر و مواردی از این نوع [۷].

سیاست‌گذاری اجتماعی / سیاست‌گذاری شهری

امروزه سیاست‌گذاری به موضوعی مهم در کشورها و دولت‌ها تبدیل شده است، به طوری که میزان مشروعیت و مقبولیت و همچنین، میزان رضایت از دولت‌ها، به سیاست‌های عمومی آن در موضوعات توسعه برمی‌گردد. اگر دولت‌ها در سیاست‌های خود در عرصه‌های عمومی شکست بخورند، به طبع موجب خسران دولت‌ها و نارضایتی از آن‌ها خواهد شد. پس عرصه عمومی عرصه مدیریت و تصمیم است [۱۳].

تکوین سیاست اجتماعی مدرن در ایران به سده نوزدهم و گسترش آن به دوره رضاخان برمی‌گردد [۱۴]. پس در کنار سیاست‌های اجتماعی به طور کلی، سیاست‌گذاری شهری نیز از این دوره شروع می‌شود، به طوری که باید توجه داشت که تحول در دوره ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ در حوزه سیاست شهری در واقع واکنشی در قبال شرایط ناپایدار و وضعیت شهری و فضاهای عمومی شهر قاجار بوده است. کوچه‌های تنگ، پریچ‌وخم، باریک، خیابان‌های محدود و بی‌تناسب، معابر کج و معوج، بازارچه بدقواره تنگ و گشاد، بی‌نقشه، بد منظر، محلات کثیف [۱۵ و ۱۶] باعث می‌شود که تحولاتی در حوزه قوانین و مقررات و همچنین، حوزه‌های اجرایی در شهرها به‌خصوص شهر تهران صورت گیرد.

سیاست‌گذاران حوزه شهری به‌خوبی دریافته بودند که برای رفع نابسامانی فضاهای عمومی شهری باید نخست بسترهای قانونی اقدامات اصلاحی خود را فراهم سازند. بنابراین، بخشی از سیاست‌های شهری در این دوره را وضع قوانین و آیین‌نامه‌ها در مجلس شورای ملی، دولت و یا سازمان شهرداری پیرامون تشکیلات بلدی، وظایف و اختیارات آن، شرایط احداث بنا و وظایف مالکان تشکیل می‌داد که رفته‌رفته نیز با گذر زمان این ضوابط و قوانین فریه‌تر شد. چنان که تصویب «قانون بلدی» و تصویب آن در سال ۱۳۰۹ ش. قدرت بسیاری به شهرداری داد. مهم‌ترین محورهای این قوانین به شرح ذیل بودند:

۱. قوانین توسعه و احداث معابر
۲. قواعد به‌سازی فضای شهری
۳. قوانین و مقررات مربوط به نماهای شهری [۱۶].

همچنین، شهرداری تهران از این دوره در عرصه اجرا نیز اقدامات مهم و اثرگذاری را در زمینه فضای عمومی شهر و در رأس آن، در توسعه و احداث

خیابان، پیاده‌رو و میادین انجام داد که باید به عنوان نوعی تحول در سیاست شهری محسوب کرد: ۱. توسعه و احداث معابر و خیابان‌ها، ۲. ساخت پیاده‌رو: پیاده‌رو در طراحی شهری و اصول علمی شهرسازی دوره معاصر حائز اهمیت شد و ۳. احداث و توسعه میادین، بوده است [۱۶].

سیاست‌گذاری اجتماعی و سیاست‌گذاری شهری بعد از این دوره نیز ادامه پیدا می‌کند و خود را به شکل‌های مختلف در توسعه شهر تهران نشان می‌دهد که در بخش یافته‌ها به تفصیل به آن‌ها پرداخته شده است.

مواد و روش‌ها

در این پژوهش با مراجعه به اسناد (گزارش‌ها، کتاب‌ها، پروژه‌های پژوهشی) در زمینه مطالعات اجتماعی و مدیریت و برنامه‌ریزی شهری در شهر و شهرداری تهران، ابتدا این مطالعات جمع‌آوری و سپس، با توجه به محتوا و ساختاری که از آن برخوردار بودند، روند تحولات در مطالعات شهری شهر تهران بررسی شده است. روش مورد استفاده برای انجام این کار، مرور سیستماتیک بوده است.

مرور سیستماتیک دارای تفاوت‌هایی با مرور سنتی است و اهداف عینی، نظام‌مند و گسترده دارد و فرایند انجام آن به‌دقت گزارش می‌شود. در واقع، این روش مستلزم مستندسازی دقیق همه رویه‌های انجام‌شده است، به گونه‌ای که یک محقق دیگر بتواند آن را تکرار کند [۱۷]. می‌توان گفت که به طور خلاصه در پنج مرحله می‌توان این روش را پیاده‌سازی کرد [۱۷]:

مرحله اول: در مرحله اول مرور سیستماتیک، اهداف و سؤال‌های آن باید مشخص شود. اهداف مرور سیستماتیک در این تحقیق عبارت‌اند از: ۱- ارائه یک بینش از مطالعات موجود شهری در حوزه‌های اجتماعی و برنامه‌ریزی در شهر تهران؛ ۲- شناسایی موضوعات اصلی مورد تمرکز در تحقیقات حاضر؛ ۳- شناسایی تحولات مفهومی و موضوعی این مطالعات در حوزه‌ها و دهه‌های مختلف. در راستای رسیدن به این اهداف، سؤال‌های اصلی زیر مطرح هستند:

- ۱- موضوعات اصلی تحقیقات در حوزه مطالعات اجتماعی و برنامه‌ریزی شهری شهر تهران چه چیزهایی هستند؟
- ۲- تحقیقات در حوزه‌های نامبرده حول چه مفاهیم و محورهای کلیدی بوده‌اند؟
- ۳- تحولات مفهومی و موضوعی در حوزه‌ها و دهه‌های مختلف چگونه بوده است؟

مرحله دوم: در مرحله دوم به شناسایی مطالعات مرتبط و با اعمال محدودیت‌های اولیه پرداخته شد. با توجه به جنس کار، جست‌وجو محدود به مطالعاتی شد که شامل پژوهش، کتاب‌های پژوهشی و مطالعاتی و گزارش‌های علمی تخصصی بودند.

فرایند جست‌وجو نیز در پایگاه‌های زیر صورت گرفت:

- ۱- مرکز اسناد و کتابخانه مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران
- ۲- دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی
- ۳- معاونت معماری و شهرسازی
- ۴- معاونت حمل‌ونقل و ترافیک
- ۵- انتشارات سازمان زیباسازی شهر تهران
- ۶- معاونت برنامه‌ریزی توسعه شهری و امور شوراهای
- ۷- سامانه شفافیت شهرداری تهران (<https://shafaf.tehran.ir/>)
- ۸- جست‌وجو در پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاددانشگاهی (SID.ir)
- ۹- جست‌وجو در کتابخانه ملی ایران در خصوص کتاب‌های مطالعه و پژوهش محور در خصوص شهر تهران
- ۱۰- کتابخانه سازمان برنامه و بودجه
- ۱۱- کتابخانه مرکزی و کتابخانه‌های دانشگاه تهران

بخشی از این پایگاه‌ها، مربوط به نهادهای مختلف شهرداری تهران بوده است که در آن بیشتر پژوهش‌ها و مطالعات شهری تهران مستند شده

هستند. بخش دیگر نیز مربوط به مرجع‌ترین پایگاه‌های ایران در زمینه نگهداری و مستند کردن مطالعات و کتاب همچون کتابخانه ملی ایران، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و ... بوده است که این پایگاه‌ها امکان دسترسی به اغلب مطالعات شهری تهران را قابل دسترسی می‌کرده است. برای جست‌وجو نیز از کلیدواژه‌های مختلف استفاده شده، اما تکیه اصلی بر دو کلیدواژه خاص «تهران» و «شهر تهران» بوده است. هدف از استفاده از این دامنه وسیع واژگان این بود که تا حد امکان مطالعات مرتبط شناسایی شده و چیزی از قلم نیفتد، اما به طور کلی تمرکز اصلی بر مطالعاتی بود که بیشترین ارتباط را با مطالعه شهر تهران و در حوزه‌های یادشده داشتند.

مراحل پنجم و نهایی: در واقع مرحله نهایی، تحلیل محتوای مطالعات بر حسب مفاهیم اصلی مورد مطالعه در این مطالعات بوده است. در این مرحله با روش کدگذاری باز، نکات و عناوین و محتوای مهم مرتبط در مطالعات با توجه به حوزه تمرکز و اهداف تحقیق استخراج شد. در تحلیل تماتیک، تم‌های اصلی ظهور یافته در مطالعات شناسایی و وضعیت دانش موجود در این حوزه تشریح شد. شایان یادآوری است توصیف عناوین و تم‌های اصلی تحقیقات به عنوان یک هدف مهم در مرور سیستماتیک است.

با توجه به جست‌وجوهای صورت گرفته، وقت و زمان پژوهش و همچنین امکانات این تحقیق، در مجموع به ۱۴۰۵ مطالعه و پژوهش شهری در حوزه اجتماعی و فرهنگی و ۱۱۲۹ مطالعه و پژوهش در حوزه مدیریت و برنامه‌ریزی در سده اخیر در شهر تهران دسترسی پیدا شد (ان. ک به جدول ۱). این تحقیقات در سه نوع دسته‌بندی سندی قرار داشتند که شامل گزارش‌های پژوهشی، کتاب و گزارش‌های علمی و تخصصی می‌شدند. در این تحقیق با مراجعه به امکانات در دسترس سعی کردیم که پژوهشی از قلم نیفتد و صد البته به قول فلیک (۱۳۸۷)، هیچ تحقیقی کامل و به دور از خطا و اشتباه نیست [۱۸].

مراحل سوم و چهارم: با توجه به اینکه هدف ما در این مطالعه در نظر گرفتن همه مطالعات اجتماعی و برنامه‌ریزی و توصیف کلی از مفاهیم و محورهای اصلی مطالعات بوده است، در بخش غربالگری مطالعات غیر مرتبط را حذف کردیم. شیوه انتخاب طرح‌ها و پروژه‌ها/چگونگی پالایش نیز به این صورت بوده است:

حداقل در یکی از ابعاد مختلف یادشده، به مطالعه و پژوهش در شهر تهران بپردازد. هیچ طرح شاخصی از قلم نیفتد.

جدول ۱. تعداد و درصد مطالعات شهری شهر تهران به تفکیک حوزه‌های مطالعه

ردیف	حوزه مطالعات	تعداد مطالعات
۱	اجتماعی و فرهنگی	۱۴۰۵
۲	مدیریت و برنامه‌ریزی	۱۱۲۹

معیشت خود را از دست داده بودند و دوم، استقرار و گسترش صنایع وابسته به ویژه در تهران و چند شهر بزرگ دیگر، بخشی از نیروی کار آزادشده بخش کشاورزی را متوجه خود کرد. (۳) دوره سوم؛ با توجه به هجوم توده‌وار روستاییان به شهرها، به خصوص تهران و شهرهای بزرگ، دوره انفجاری است. این دوره از اواخر ۱۳۳۹ شروع شده و تا اواخر ۱۳۵۶ و اوایل ۱۳۵۷ ادامه داشته است. ریشه این هجوم توده‌وار، شهرگرایی شدید روستاییان بوده است [۲۱].

این شهرنشینی گسترده باعث می‌شود که به تدریج مسائل و مشکلات شهری به خصوص در ابعاد اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی و کالبدی و فضایی خود را در شهر تهران نشان دهد. به گونه‌ای که نه ساختار کالبدی و فضایی توانایی پاسخ‌گویی به این تعداد جمعیت و مهاجر را داشته و نه برای شغل و کسب‌وکار و درآمد آن‌ها فکری شده بود. در کنار این، وجود فرهنگ‌های مختلف در شهر و مواجهه آن‌ها با فرهنگ و مظاهر و مضامین مدرن که وارد شهر تهران شده بود، مسائل و مشکلات اجتماعی نوپیدی را دامن می‌زد. به طوری که به تدریج مسائل و مشکلات شهری همچون حاشیه‌نشینی، بیکاری، فقر، فحشا، توسعه شهری و مواردی از این نوع خود را نشان می‌دهد. سمینار شش‌روزه «بررسی مسائل اجتماعی تهران» که در اردیبهشت ۱۳۴۱ توسط مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران برگزار می‌شود، اشاره می‌کند که شهر تهران توسعه قابل توجهی یافته و در برخی موارد از لحاظ شهرسازی و اداره، گسترش نگران‌کننده‌ای یافته است. این توسعه و دگرگونی ناشی از آن، مسائل و مشکلات بزرگی پدیدار شده

یافته‌ها

تاریخچه مطالعات شهری تهران

شهرنشینی مدرن در ایران در حقیقت از حدود سال ۱۳۰۰ شمسی آغاز می‌شود. اجبار به تمرکز سیاسی و اقتصادی که از اوایل قرن حاضر شمسی در ایران به وجود آمد و با روی کار آمدن حکومت رضاخان و ایجاد کارخانه‌های جدید، احداث راه آهن، ایجاد صنعت نفت و ... به شهرنشینی رونق داد و چهره آن را دگرگون کرد [۱]. شکل‌گیری مظاهر مدرنیته، تغییر ساختارهای کالبدی قدیمی، تزریق درآمدهای نفتی و سرمایه، ماهیت شهرها را متفاوت کرد [۲]. با مجموعه اقدامات نوسازی و تغییر ظاهر شهر و همچنین، نهادسازی برای اداره و مدیریت شهر که از اوایل ۱۳۰۰ شروع شد [۱۹ و ۲۰] چهره شهر تهران تغییر کرد. با این حال، شهرنشینی در ایران تا اواخر دهه ۱۳۳۰ به صورت بلثی و کند بوده است و فقط بعد از دهه ۱۳۴۰ است که شهرنشینی در ایران به صورت شتابان رشد می‌کند، به خصوص از سال‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۵ که شاهد شهرنشینی شتابان هستیم. و ثوقی (۱۳۸۳) مهاجرت از روستا به شهر در ایران قبل از انقلاب اسلامی را به سه دوره تقسیم می‌کند: (۱) دوره اول، که این دوره را مربوط به قبل از اصلاحات ارضی (۱۳۴۱) می‌داند که در آن مهاجرت به‌کندی اتفاق می‌افتد. (۲) دوره دوم، از اوایل دهه ۱۳۴۰ به تدریج با آغاز برنامه‌های مربوط به تقسیم زمین و مشکلات دگرگون شدن نظام سنتی روستاها پدید آمد. در این دوره این دو عامل آهنگ مهاجرت به شهرها را تشدید کرد. یکی بیکاری بخشی از جمعیت روستایی که در نتیجه دگرگون شدن ساخت سنتی روستا، امکان

است. به طور کلی، شهر تهران در زمانی بسیار کوتاه، به طرز ناهماهنگی رشد کرده و توسعه یافته است [۲۲]. بنابراین، این سمینار نشان داد شهر تهران گرفتار بی‌نظمی است [۲۲] و در آن مسائل و مشکلات مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و غیره وجود دارد.

با توجه به این گفته‌ها، تاریخ تحولات شهرنشینی در ایران معاصر و همچنین، تحولات شهر تهران در اوایل قرن ۱۳ شمسی، و دهه‌های اول آن (تا ۱۳۳۰) نشان می‌دهد ما در این مرحله و دوره تاریخی، چیزی به نام مسائل شهری به مفهوم خاص خود و پژوهش برای حل آن‌ها نداریم و هر آنچه که بوده است، نمی‌تواند به معنای واقعی کلمه پژوهش شهری به مفهوم جدید آن باشد. در این دوره شهر تهران به تدریج فرم جدید شهری را به خود می‌گرفت و کم‌کم توسعه می‌یافت و «مهم‌ترین محورهای توسعه آن نیز عرصه‌های نهادی و اجرایی بوده است» [۱۶، ۲۳ و ۲۴]، کار مطالعاتی کمتری صورت گرفته است (و صد البته که ما با توجه به محدودیت‌های پژوهشی خود همچون زمان و هزینه، نتوانستیم پژوهش‌هایی را برای این دوره‌ها جمع‌آوری کنیم).

پژوهش و مطالعات شهری در تهران فقط می‌تواند از سال‌های دهه ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ به بعد معنا پیدا کند. اما به احتمال قوی در دوره ۱۳۰۰ تا ۱۳۳۰ و با توجه به توسعه نهادی و اجرایی شهر تهران، مطالعات شهری تهران شامل گزارش‌های دولتی و سیاسی، گزارش اقدامات قانونی (نهادسازی) و گزارش فعالیت‌های اجرایی در شهر تهران و همچنین، کارهای محققان آزاد و علاقه‌مند باید باشد.

می‌توان نشانه‌هایی از مطالعات شهری را در کارهایی همچون مطالعات سازمان اصل ۴ ترومن (۱۳۲۴) [۲۵ و ۲۰]، برنامه‌های اول تا پنجم توسعه کشور (۱۳۲۷-۱۳۵۷) [۲۰، ۲۴ و ۲۶] تا ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ مشاهده کرد. اما حرکت خوب مطالعات شهری در کنار برنامه‌های توسعه که تداوم داشتند با مطالعات «مرکز مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران» (۱۳۳۷-۱۳۵۷) [۲۷]، به خصوص مطالعه‌ای که در قالب سمینار بررسی مسائل اجتماعی شهر تهران در سال ۱۳۴۱ برگزار شد، طرح جامع شهر تهران (۱۳۴۷ (مهندسین مشاور ویکتور گروئن) [۲۸]، مطالعات شرکت مشاور ستیران در خصوص آمایش سرزمین (۱۳۵۵-۱۳۵۶) [۲۹]، مطالعه پردیسان - طرح جامع پارک طبیعت در تهران ۱۳۵۴ (مهندسین مشاور ماندلا) [۳۰] و مواردی از این دست پیدا کرد. از این دوره (۱۳۳۰ و ۱۳۴۰) همراه با شروع این مطالعات و گسترش آموزش عالی در ایران و شکل‌گیری مؤسسه‌های پژوهشی و مطالعاتی و بخش‌های مطالعاتی برخی سازمان‌ها همچون برنامه و بودجه، مرکز آمار و غیره، پژوهش‌های شهری از حالت کلی و کلان به سمت مطالعات شهری مشخص و متوسط و حتی کوچک‌مقیاس حرکت می‌کنند.

برای نمونه، نهاد مهمی که هم در تدوین و شکل‌گیری طرح جامع شهر تهران [۲۰] و هم مطالعات آمایش سرزمین در ایران [۳۱] نقش مهمی داشت و از دهه ۱۳۴۰ در حال ظهور بود و بخشی مهمی از مطالعات شهری تهران را انجام می‌دهد، مرکز مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران است. یکی از مطالعات مهم شهری تهران توسط این نهاد، برگزاری «سمینار بررسی مسائل اجتماعی شهر تهران» در سال ۱۳۴۱ بوده است که گزارش آن در سال ۱۳۴۳ به چاپ رسید [۲۲]. در این سمینار به بررسی مسائل عمومی، مورفولوژی و عمران شهر، عمران و شهر و خدمات عمومی، مسکن، ناهنجاری‌ها و بیماری‌های شهر تهران، مسائل شهردار و بستگی شهر تهران و شهرستان‌ها پرداخته شده است. مسائلی همچون مهاجرت، ناهنجاری‌های شهری همچون جرم، طلاق، خودکشی و غیره، مسائل مسکن و هزینه‌های زندگی، معماری شهری، رفت و آمد ترافیک، بهداشت شهری و مواردی از این نوع اشاره شده است.

اما به‌جز این سمینار، این مؤسسه مطالعات زیادی در خصوص شهر تهران و در اثنای سال‌های ۱۳۳۷ تا ۱۳۵۸ انجام داده است [۲۷]؛ برخی از این مطالعات به زبان فرانسه بوده که می‌توان به طرح جامع تهران، گزارش

مقدماتی جمعیت، مسکن، درآمد و هزینه آموزش و پرورش (فیروز توفیق و لاجیر نگره (J. Laugier Negre)، ۱۹۶۷)، گزارش مقدماتی طرح عمران شهر تهران (آگوستین و اسیگ (M. Augustin et M. Essig)، ۱۹۶۶)، تهران قیمت‌ها، بازار و معاملات زمین و جامعه شهری (پل ویی (P. Vielle)، ۱۹۶۱)، مطالعه فعالیت‌های وارداتی و صادراتی بازرگانی تهران (بی‌نا، ۱۹۶۸)، اطلس تهران - تجهیزات شهری و اوقات فراغت در تهران (بی‌نا، ۱۹۶۹) و تهرانپارس و کوی بانک سپه (مسائل اجتماعی و اقتصادی که در طرح نقشه شهرسازی رعایت آن لازم است (پل ویی، ۱۹۶۶) اشاره کرد که غالباً هم به فارسی ترجمه نشده‌اند.

به علاوه مطالعاتی همچون بازار تهران (داریوش به‌آذین و رضا سعیدی، ۱۳۴۷)، بررسی وضع درآمد و مصرف در تهران (فیروز توفیق و همکاران، ۱۳۴۶)، ترافیک (داریوش به‌آذین و علی‌اکبر دولت، ۱۳۴۷)، درخت در تهران (داریوش به‌آذین و علی‌اکبر دولت، ۱۳۴۷)، بررسی حاشیه‌نشینان تهران (شناسایی واحدها - جامعه آماری) (مصطفی فیرومند، مجید احسن و رحمت‌الله جواهری پور، ۱۳۵۱)، بررسی وضع تغذیه حاشیه‌نشینان تهران (منیره دولت، غلامحسین ساعدی و منوچهر هزارخانی، ۱۳۵۲) و اجاره‌خانه و اجاره‌نشینی در تهران (فیروز توفیق، عباس خاقانی و مجید حق شنو، ۱۳۵۰) از جمله مطالعات دیگر این مؤسسه در این دوران بوده‌اند. یک نکته در اینجا این است که بخش مهمی از مطالعات شهری تهران در مؤسسه توسط فرانسوی‌ها و یا با مشاورت آن‌ها صورت گرفته است.

همچنین، مهم‌ترین تحولی که در مطالعات و پژوهش‌های شهری شهر تهران در دهه ۱۳۵۰ اتفاق می‌افتد و به عنوان یک نقطه عطف برای مطالعات شهری شهر تهران است، شکل‌گیری اولیه نهادی برای پژوهش در شهر تهران است. سابقه شکل‌گیری این نهاد رسمی پژوهشی در نظام مدیریت شهری شهر تهران به تصویب قانون «نظارت بر گسترش شهر تهران» در مردادماه ۱۳۵۲ و تشکیل شورای نظارت بر گسترش شهر تهران؛ به عنوان «سازمان تصمیم‌گیر و تعیین‌کننده خط مشی کلی توسعه شهر تهران» [۳۲] برمی‌گردد. این شورا به ریاست نخست‌وزیر وقت و وزاری مرتبط و اعضای شورای اقتصاد کشور و با موضوع توسعه پایتخت تشکیل شد. هم‌زمان با اعلام موجودیت قانونی این شورا دبیرخانه مربوطه نیز به عنوان یکی از معاونت‌های مدیریت عمران شهری و مسکن در سازمان برنامه و بودجه ایجاد شد و سپس، تحت نظر شهرداری تهران قرار گرفت [۳۳]. دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی دبیرخانه شورا در سال‌های بعد به صورت مستقل و با عنوان مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران تا به امروز به فعالیت خود ادامه می‌دهد [۳۴]. بنابراین، در این دهه و با ایجاد این مرکز و نهاد رسمی مطالعاتی در شهر تهران، مطالعات شهری تهران، ساختار و فرایندی مشخص پیدا می‌کنند و به مفهوم واقعی کلمه تحقیق برای حل مشکلات شهری و تحقیق برای برنامه‌ریزی شهری از این دوره اتفاق می‌افتد.

این دوره (۱۳۳۰ تا ۱۳۵۰) در مجموع دارای ویژگی‌های خاصی برای مطالعات شهری است:

- ۱) غالب مطالعات مهم توسط مستشاران و شرکت‌های مشاور خارجی انجام می‌شود.
- ۲) مطالعات شهری هنوز منوط به مطالعات بزرگ هستند، به طوری که یا خود مطالعات در خصوص طرح توسعه‌ای بزرگی صورت گرفته‌اند (مانند طرح جامع تهران) و یا بخشی از این طرح یا مطالعات مربوط به مطالعات شهری است (مانند برنامه‌های توسعه کشور و یا طرح آمایش سرزمین).
- ۳) در این دوره به تدریج مطالعات شهری وارد حوزه‌های مختلف زندگی شهری و ابعاد مختلف شهری می‌شوند. به خصوص با اقدامات پژوهشی مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران.
- ۴) نهادهای اصلی انجام‌دهنده مطالعات، دولت و نهادهای دانشگاهی هستند و هنوز خود شهرداری تهران خیلی وارد فضای مطالعات شهری نشده است.
- ۵) در اواخر دوره و از اوایل دهه ۱۳۵۰، شهرداری نیز به تدریج وارد فضای

تهران وارد عمل می‌شود.
۲) مطالعات دارای تنوع و تعدد بسیاری می‌شوند و حوزه‌های مختلف زندگی شهر و ابعاد مختلف شهر را در بر می‌گیرند.
۳) مطالعات از حالت مطالعات و پژوهش‌های کلان خارج شده و دارای فراوانی تعداد، تنوع، تحدید و کوچک‌مقیاسی می‌شوند. البته، این به معنای آن نیست که مطالعات کلانی صورت نمی‌گیرد، اما بحث این است که اکثریت مطالعات با موضوعات در سطح خرد و میانی است.
۴) این دوره خود می‌تواند به دوره‌های مختلف مطالعاتی تفکیک شود و که در بخش‌های پیش رو به آن‌ها پرداخته خواهد شد.
۵) مطالعات با توجه به فضای گفتمانی جامعه از آن‌ها تأثیر می‌پذیرند.

مطالعات حوزه اجتماعی و فرهنگی

حوزه اجتماعی و فرهنگی از مهم‌ترین حوزه‌های مطالعات در شهر تهران بوده است و سابقه آن از همه حوزه‌ها بیشتر بوده است، به طوری که معدود مطالعات انجام‌شده در دهه‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ در این حوزه قرار داشتند. با توجه به اینکه گفتیم دهه‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ دهه‌های اولیه شروع توسعه شتابان شهر تهران بودند و افزایش جمعیت به همراه توسعه شهر و مهاجرت‌های گسترده مسائل جدید اجتماعی و فرهنگی را در شهر ایجاد می‌کردند. علاوه بر این، در این دوره «مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران» در حال شکل‌گیری بوده و محققان علوم اجتماعی در ایران متوجه مسائل و مشکلات نوپدید شهرها می‌شدند. بنابراین، معدود مطالعات شهری این دهه‌ها در حوزه اجتماعی و فرهنگی قرار دارند و اتفاقاً مسائل و مشکلات اجتماعی نوپدید شهری را مورد مطالعه قرار می‌دهند.
تعداد مطالعات این حوزه در دهه ۱۳۵۰ به ۱۶ مطالعه و در دهه ۱۳۶۰ به ۴۵ مطالعه می‌رسد. اما شیب مطالعات اجتماعی و فرهنگی از دهه ۱۳۷۰ به بعد افزایشی بوده است و با رشد خوبی این مطالعات انجام می‌گیرند. به طوری که در دهه ۱۳۷۰ به ۱۳۶ مطالعه و در دهه ۱۳۸۰ به ۱۸۵ مطالعه می‌رسد. اما شاید مهم‌ترین تحول کمی در این مطالعات، در دهه ۱۳۹۰ است که تعداد ۱۰۱۴ مطالعه در این دهه صورت گرفته است و چندین برابر بیشتر از تعداد کل سایر دهه‌هاست.

مطالعاتی می‌شود.
۶) گفتمان اصلی مطالعات و برگرفته از فضای توسعه‌ای، سیاسی و اجتماعی و اقتصادی آن دوره، گفتمان نوسازی و نگاه مهندسی و فن‌محور به موضوعات مختلف شهری است.
۷) به ترتیب مطالعات ابتدا آبخشور خارجی داشته، سپس آبخشور دانشگاهی نیز پیدا می‌کنند و بعد به تدریج آبخشور مطالعات شهری از درون شهرداری صورت می‌گیرد.
۸) در این دوره توجه اصلی به نیازهای اولیه جامعه است که خود را در قالب رویکرد مهندسی و فن‌محور نشان می‌دهد.

بعد از انقلاب اسلامی همچنان شتاب مهاجرت به شهرها به خصوص تهران ادامه دارد [۳۵]، اما با توجه به اینکه طرح‌های توسعه شهری، اندیشه‌ای برای مسکن مناسب برای گروه‌های کم‌درآمد نداشتند، در چنین شرایطی تهیدستان خود دست‌به‌کار شدند، به طوری که در تهران، شهرک‌هایی مانند خاک سفید تهرانپارس، اسلامشهر، کاروان و مشیریه، در جاده خراسان و ولی عصر (عج) در یافت‌آباد، در این دوران سر برآوردند [۱۹]. ساختار سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه شهری، پس از انقلاب تغییر چندانی نیافت و همچنان طرح‌های جامع، مهم‌ترین سند توسعه شهری به شمار می‌رفت [۱۹]. همچنین، برنامه‌های توسعه کشور، همچون دوره پیشین، از مهم‌ترین اسناد توسعه‌ای در کشور و در شهرها به شمار می‌روند، اما علاوه بر این‌ها، در شهر تهران برنامه‌های مختلفی برای توسعه شهر تدوین و اجرا شده است که از دل آن‌ها هم می‌توان رویکردهای توسعه‌ای به شهر تهران را مشخص کرد. از مهم‌ترین این برنامه‌ها، برنامه‌های ۵ ساله عمرانی شهر تهران (۱۳۶۳-۱۳۶۷) و تجدید نظرهای این برنامه‌ها (۱۳۶۱-۱۳۷۱) در دهه ۱۳۶۰، برنامه تهران ۸۰ [۳۶] در دهه ۱۳۷۰ و برنامه‌های پنج‌ساله عمرانی مناطق (۱۳۷۸-۱۳۸۳) در دهه ۱۳۷۰ و اوایل دهه ۱۳۸۰ و همچنین، طرح جامع سال ۱۳۸۵ [۳۷] و برنامه‌های عمرانی ۵ ساله شهرداری (۱۳۸۲-۱۳۸۶) را در دهه ۱۳۸۰ بر شمرد.

مطالعات شهری در این دوره چندین ویژگی منحصربه‌فرد دارد:
۱) در این دوره نهاد شهرداری به عنوان پیشرو و راهبر مطالعات شهری

جدول ۲. تعداد و درصد مطالعات حوزه اجتماعی و فرهنگی شهر تهران در دهه‌های مختلف

درصد مطالعات	تعداد مطالعات	حوزه اجتماعی و فرهنگی
۰/۱	۱	دهه ۱۳۳۰
۰/۶	۸	دهه ۱۳۴۰
۱/۱	۱۶	دهه ۱۳۵۰
۳/۲	۴۵	دهه ۱۳۶۰
۹/۷	۱۳۶	دهه ۱۳۷۰
۱۳/۲	۱۸۵	دهه ۱۳۸۰
۷۲/۲	۱۰۱۴	دهه ۱۳۹۰
۱۰۰	۱۴۰۵	جمع

آن و ویژگی‌های شهر مطلوب و حیات شهری، موضوعاتی به‌غایت جدید در آن دوره بودند که وارد مطالعات شهری تهران می‌شوند. بحث‌های جدید دیگر در دهه ۱۳۷۰، بررسی وضعیت اجتماعی و رضایتمندی شهروندان در ابعاد مختلف بوده است یا بررسی نگرش شهروندان در خصوص ابعاد مختلف بوده است که مفاهیمی جدید و با رویکردهای جدید بودند و نشان از اهمیت یافتن شهروندان، نگرش آن‌ها و رضایت آن‌ها می‌دادند. یعنی به‌تدریج دولت‌های محلی به دنبال پذیرش و مقبولیت بودند که مفاهیمی کاملاً جدید بودند.

یکی دیگر از مفاهیم جدید مورد مطالعه در این دهه که تا قبل از آن خیلی به چشم نمی‌خورد، بحث گذران اوقات فراغت شهروندان بوده است. به طور کلی می‌توان دهه ۱۳۷۰ را دهه تغییر پارادایمی به سمت مردم در برنامه‌ریزی‌های شهری شهر تهران دانست. دهه‌ای که به‌تدریج مردم و مشارکت آن‌ها و رضایتمندان و نگرششان دارای اهمیت می‌شد و احتمالاً مقبولیت و مشروعیت مدیران محلی به همین‌ها خواهد بود.

در دهه ۱۳۸۰ نیز، همچنان مفاهیمی همچون مشارکت شهروندان، ارتقای شهروندی و هویت شهروندی و بررسی وضعیت شاخص‌های اجتماعی همچنان با اهمیت زیاد ادامه دارد. بررسی مسائل اجتماعی، حاشیه‌نشینی، طلاق، کارتن‌خوابی، متکدیان، رفتارهای وندالیستی و ... نیز وجود دارد هر چند که شاید مسائل اجتماعی با کمی تغییر در نوع مسائل همراه باشد، ولی یک بخش مهم از مطالعات در این دهه، همین بررسی مسائل اجتماعی در شهر است.

اما مفاهیم و موضوعات جدید این دهه، همگام با تحولات جهانی توسعه هستند و به شکل جالبی سرمایه اجتماعی، توانمندسازی شهروندان، بحث کیفیت زندگی شهروندان، بررسی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی طرح‌های توسعه‌ای، کارآفرینی و اشتغال زنان، توجه بیشتر به زنان و مواردی از این دست وارد محورهای اصلی مطالعاتی شهر تهران می‌شوند.

این‌ها نشان می‌دهند توجه به شهروندان و کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی آن‌ها موضوع مهمی است و اگر قرار است رضایت و توسعه‌ای اتفاق بیفتد در همین حوزه‌ها خواهد بود. علاوه بر این، توجه به اثرات اجتماعی و فرهنگی طرح‌های توسعه شهری یکی دیگر از نقاط عطف تحولات پژوهشی در شهر تهران بوده است. اینکه پروژه‌های شهری چه اثرات اجتماعی و فرهنگی دارند و برندگان و بازندگان توسعه‌ای آن‌ها چه کسانی هستند.

همچنین، توجه به زنان و کارآفرینی و اشتغال آن‌ها همچنان که گفتیم در این دهه وارد مطالعات می‌شود و نشان از اهمیت یافتن آن در این دهه است.

البته، در این دهه مفاهیم دیگری نیز همچون نوسازی بافت‌های فرسوده شهری، و توجه به ورزش، نشاط و برنامه‌های فرهنگی و فراغتی اهمیت می‌یابند.

دهه ۱۳۹۰، در واقع ادامه دهه ۱۳۸۰ است و مفاهیم مورد توجه در دهه ۱۳۸۰ با غلظت بیشتری در این دهه دنبال می‌شوند. مفاهیمی همچون مشارکت شهروندان و اخلاق شهروندی، سرمایه اجتماعی و اعتماد، کیفیت زندگی، بررسی وضعیت شهروندان در ابعاد مختلف، ارزیابی اثرات اجتماعی و فرهنگی طرح‌ها، بررسی آسیب‌های اجتماعی به‌خصوص برای گروه‌های خاص همچون کودکان، زنان سرپرست خانوار و غیره، نوسازی بافت‌های فرسوده، اوقات فراغت و ... همگی در این دهه و با اهمیت زیاد مطرح می‌شوند.

با این حال، مفاهیم جدید مورد توجه در این دهه و نقاط عطف مطالعات اجتماعی این دهه شامل بحث سلامتی شهروندان، بررسی هویت شهروندی و تعلق به شهر، توجه به گردشگری، توجه به مدیریت محلات و بحث زیبایی در شهر بوده است یعنی بحث سلامتی شهروندان، زیبایی شهر و تعلق به محله و شهر از مباحث جدید مورد توجه در این دهه بوده است.

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، مطالعات در حوزه اجتماعی و فرهنگی از قدیمی‌ترین حوزه مطالعات شهری در شهر تهران بوده است. این حوزه مطالعات از دهه‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ شروع شده است. دهه‌های بعد از ۱۳۰۰ و هم‌زمان با نوسازی شهر تهران و افزایش جمعیت آن و همچنین، با شروع مهاجرت‌های گسترده به شهر تهران از اواخر دهه ۱۳۳۰، مسائل و مشکلات جدیدی در شهر تهران ایجاد شدند که محققان را به سمت مطالعه آن‌ها سوق دادند. ارزیابی پیامدهای مهاجرت به عنوان اولین مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهر تهران، نشان‌دهنده این است که مهاجرت به تهران و پیامدهای آن از مسائل جدیدی است که در شهر ایجاد شده و بنابراین، مطالعه پیرامون آن را شکل داده است. پس بی‌دلیل نیست که از اولین و جدیدترین پدیده‌های شهر تهران را مهاجرت و اثرات منتج از آن دانست.

دهه ۱۳۴۰ هم که هم‌زمان با توسعه و گسترش شهر تهران و همچنین، مهاجرت‌های گسترده به شهر تهران بوده، مسائل جدیدی را برای شهر تهران ایجاد کرده است. در این دوره با ایجاد مظاهر نوسازی و نهادهای مدرن در شهر تهران همچون سینما و ... ورود فرهنگ‌های مختلف به شهر و مواردی از این نوع، تهران جدیدی را ایجاد می‌کند و بنابراین، مطالعه در خصوص مسائل اجتماعی از جمله پیرامون روسپیگری نشان‌دهنده تأثیرات جدید توسعه شهر تهران است.

دهه ۱۳۵۰، همچنان مسائل مهاجرت و مهاجران یکی از مسائل عمده پژوهشی در شهر تهران است. در این دوره همچنین به مسائل و موضوعاتی نظیر رشد و توسعه شهر و نیز مسائل جدید شهرنشینی توجه می‌شود. مسائل و مشکلات شهرنشینی همچون وضعیت طبقات کم‌درآمد از دیگر موارد مورد توجه در این دهه است.

در دهه ۱۳۶۰، همچنان موضوع مهاجرت مورد توجه است و در کنار آن توجه به حاشیه‌نشینی نیز خود را در مطالعات نشان می‌دهد. بحث دیگر افزایش جمعیت و رشد بی‌رویه شهر است که هم‌زمان با مهاجرت گسترده روستاییان به شهر تهران اتفاق می‌افتد. این‌ها در کنار خود مسائل و مشکلات شهری را ایجاد می‌کنند که به آن‌ها توجه می‌شود. اجاره و اجاره‌نشینی از دیگر موضوعات مورد توجه در این دهه بوده است. همچنین، در این دهه با توجه به افزایش جمعیت و رشد و توسعه بی‌رویه شهر، مسائل ترافیک و آلودگی هوا نیز در شهر تهران ظاهر می‌شود که بخشی از مطالعات این حوزه را به خود جلب می‌کند. به طور کلی، محور اصلی مباحث اجتماعی این دهه مهاجرت گسترده به شهر تهران و حاشیه‌نشینی و مسائل متعلق آن بوده است.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۷۰ سیر صعودی افزایش جمعیت شهری ادامه داشته است. در این دوره به دلیل بروز جنگ تحمیلی و تخریب بسیاری از روستاهای غرب کشور، سیاست‌های حمایتی و مشوقی دولت در ارائه زمین شهری و تسهیلات آموزشی بهداشتی به متقاضیان زندگی در شهرها، افزایش موالید و جمعیت در روستاها و در پی آن، بالا رفتن میزان بیکاری و فقر، وقوع خشکسالی به همراه افزایش ارتباطات روستا-شهری و در نتیجه، افزایش آگاهی روستائینان از مزیت‌های زندگی شهری که با تجمع امکانات اجتماعی-اقتصادی و رفاهی-معیشتی در این کانون‌ها همراه بود، خود عاملی مهم در گسترش جریان‌های مهاجرتی روستاییان به سمت شهرها و بالا رفتن جمعیت شهرهای کشور طی دهه اول بعد از انقلاب شد که در مجموع، درصد مهاجرت سالانه تا سال ۱۳۸۵ رو به افزایش بوده است. [۳۵]

بنابراین در دهه ۱۳۷۰، علاوه بر شناخت مسائل اجتماعی شهر همچون تکدی‌گری، فقر و غیره، موضوعات جدیدی وارد مطالعات شهری شهر تهران می‌شود که ناشی از فضای سیاسی و تغییرات در نگرش‌های توسعه‌ای آن دوره بوده است. در این دوره مفاهیمی همچون مشارکت شهروندان، مدیریت شهری و نقش شورا و شهرداری که تا کنون جایی در مطالعات شهری نداشتند، وارد می‌شوند. مسائلی همچون اخلاق شهروندی و ارتقای

جدول ۳. مفاهیم و تم‌ها/ مضامین اصلی مستخرج از مطالعات شهری تهران در حوزه اجتماعی و فرهنگی به تفکیک دهه‌ها

مفاهیم / تم‌های اصلی	دهه
ارزیابی پیامدهای مهاجرت	دهه ۱۳۳۰
روسیبگری در شهر	دهه ۱۳۴۰
رشد و توسعه شهری و شهرنشینی مسائل مهاجرت و مهاجران مسائل و مشکلات شهری (همچون وضعیت طبقات کم‌درآمد) مدیریت شهری	دهه ۱۳۵۰
مهاجرت و مسائل آن حاشیه‌نشینی در شهر مسائل و مشکلات شهری افزایش جمعیت و رشد بی‌رویه شهر اجاره و اجاره‌نشینی ترافیک و آلودگی هوا مهم‌ترین موضوع: مهاجرت گسترده و حاشیه‌نشینی و مسائل آن	دهه ۱۳۶۰
مشارکت شهروندان مدیریت شهری و شورا و شهرداری گذران اوقات فراغت بررسی وضعیت اجتماعی و رضایتمندی در ابعاد و بخش‌ها و اقشار بررسی نگرش شهروندان (در خصوص موضوعات و ابعاد مختلف) شهر مطلوب حیات شهری شناخت مسائل اجتماعی (شهر همچون تکدی‌گری، فقر و ...) ارتقای اخلاق شهروندی	دهه ۱۳۷۰
توانمندسازی شهروندان سرمایه اجتماعی کیفیت زندگی مشارکت شهروندان ارتقای شهروندی هویت شهروندی بررسی وضعیت شاخص‌های اجتماعی بررسی مسائل اجتماعی (همچون اعتیاد، حاشیه‌نشینی، طلاق، کارتن‌خوابی، متکدیان، رفتارهای وندالیستی و ...) توجه بیشتر به زنان کارآفرینی و اشتغال زنان بررسی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی طرح‌ها نوسازی بافت‌های فرسوده توجه به ورزش، نشاط و برنامه‌های فرهنگی و فراغتی	دهه ۱۳۸۰
مشارکت شهروندان اخلاق شهروندی سرمایه اجتماعی و اعتماد کیفیت زندگی بررسی وضعیت شهروندان در ابعاد مختلف بحث سلامتی شهروندان ارزیابی اثرات اجتماعی و فرهنگی طرح‌ها بررسی آسیب‌های اجتماعی (به‌خصوص برای گروه‌های خاص همچون کودکان، زنان سرپرست خانوار و غیره) بررسی هویت شهروندی بررسی تعلق به شهر بررسی گونه‌های محلات توجه به گردشگری نوسازی بافت‌های فرسوده توجه به مدیریت محلات بررسی اوقات فراغت بحث زیبایی در شهر	دهه ۱۳۹۰

مطالعات حوزه مدیریت و برنامه‌ریزی و مطالعات راهبردی

حوزه مدیریت و برنامه‌ریزی و مطالعات راهبردی یکی از حوزه‌های مهم مورد توجه در مطالعات شهری تهران در سده اخیر بوده است. با اینکه شروع اصلی این مطالعات از دهه ۱۳۵۰ بوده است، اما تعداد این مطالعات به نسبت سایر مطالعات بیشتر بوده و در رتبه دوم مجموعه مطالعات شهری تهران قرار دارند. یکی از دلایل این اهمیت و همچنین، شروع آن از دهه

۱۳۵۰، شکل‌گیری نهاد مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران در آن دهه است که به مطالعات در این حوزه مسیر داده و آن‌ها را شکل داده است. در این حوزه، ۱۷ مطالعه در دهه‌های ۱۳۵۰ و ۱۳۵۳ مطالعه در دهه ۱۳۶۰ وجود دارد. تعداد این مطالعات در دهه ۱۳۷۰ به ۱۵۵ مطالعه و در دهه‌های ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ با افزایش چشمگیر به ترتیب به ۲۲۵ و ۶۷۸ مطالعه رسیده است.

جدول ۴. تعداد و درصد مطالعات حوزه مدیریت و برنامه‌ریزی شهر تهران در دهه‌های مختلف

درصد مطالعات	تعداد مطالعات	حوزه مدیریت و برنامه‌ریزی و مطالعات راهبردی
۰/۱	۱	دهه ۱۳۴۰
۱/۵	۱۷	دهه ۱۳۵۰
۴/۷	۵۳	دهه ۱۳۶۰
۱۳/۷	۱۵۵	دهه ۱۳۷۰
۱۹/۹	۲۲۵	دهه ۱۳۸۰
۶۰/۱	۶۷۸	دهه ۱۳۹۰
۱۰۰	۱۱۲۹	جمع

مردم در شهرداری است که در نوع خود و در زمان خود موضوع جدیدی است. همچنین، بحث دموکراسی و توسعه، مدیریت و برنامه‌ریزی محلی و بحث ایجاد شورا و مواردی از این نوع از موضوعات برنامه‌ریزی و راهبردی جدید در این دهه است که حرکت راهبردها به سمت دموکراسی و مشارکت را نشان می‌دهد تا جایی که بحثی تحت عنوان شناخت تصدهای قابل واگذاری دولت به شهرداری‌ها هم مطرح است.

همچنین دهه ۱۳۷۰، مطالعات این حوزه شامل مدیریت و برنامه‌ریزی محلی، تمرکززدایی، تحول اداری در شهر تهران، سیستم‌های مدیریت و اداره شهر و نقش مساحت محلات و مناطق در برنامه‌ریزی شهری تهران بوده است. علاوه بر این، مطالعاتی نیز در محورهای اصول کلی تنظیم مقررات ناظر بر روابط مالک و مستاجر، شناخت وضع موجود جمعیت شهر تهران نیز صورت گرفته است. از جمله موضوعات مهم در این حوزه ارائه خلاصه گزارش‌های مرکز و همچنین، عملکرد مرکز در سال‌های مختلف بوده است.

همچنین، در این دهه مفاهیمی همچون برنامه‌های ۵ ساله شهرداری، مدیریت شهری در شهر سالم، تغذیه در کلان‌شهرها و ایجاد کتابخانه مرکزی در شهرداری تهران نیز مطرح هستند.

دهه ۱۳۸۰، در برخی موارد ادامه موضوعات دهه ۱۳۷۰ است، مواردی چون نقش مدیران در دولت‌های محلی و توجه به مشارکت مردم. با این حال اما مفاهیم جدیدی در این حوزه وارد می‌شوند و نشان از تغییر رویکردها به مدیریت شهری و نقش شهروندان دارند که یکی از این مفاهیم جدید، حکمرانی خوب شهری بوده است و در کنار این به مطالعه تجارب مدیریت شهری و برنامه‌ریزی شهری در سایر شهرهای کشورهای جهان پرداخته شده است. در این دهه همچنین، توجه ویژه‌ای به شناخت قوت‌ها و ضعف‌ها و فرصت‌ها و تهدیدهای شهرداری تهران و بررسی جایگاه شهرداری تهران در مدیریت شهر تهران شده است.

از دیگر موضوعات جدید و مورد توجه در این دهه و در حوزه مطالعات راهبردی، تهیه دستورالعمل تنظیم گزارش‌های مطالعاتی و پژوهشی، روند تحقیق و توسعه در شهرداری تهران و تهیه برنامه پنج‌ساله مطالعاتی شهرداری تهران بوده است که در راستای نظم‌بخشی به مطالعه و تحقیق در شهرداری تهران بوده است.

تهیه و بررسی طرح جامع شهر تهران، مدیریت بهره‌وری در شهرداری تهران،

دهه ۱۳۵۰ به نوعی با شکل‌گیری نهاد برنامه‌ریزی در شهر و شهرداری تهران مصادف است و بنابراین، شروع مطالعات از این دوره، دور از ذهن نیست. با توجه به شکل‌گیری اولیه این نهاد مدیریتی و برنامه‌ریزی در شهر تهران، مطالعات این دهه نیز در این راستا بوده و بیشتر در جهت شکل‌گیری سازمان و تشکیلات و برنامه کار این سازمان برنامه‌ریزی در شهر تهران است. علاوه بر این، در دهه ۱۳۵۰، مهم‌ترین موضوعات مورد توجه در این حوزه، شامل توسعه استراتژیک شهر تهران، سیاست‌های کلی برنامه‌ریزی در شهر تهران، تمرکززدایی در شهر تهران و برنامه رشد و توسعه اقتصادی شهر تهران بوده است. آنچه مشخص است، بحث توسعه استراتژیک، سیاست‌های کلی و مواردی از این نوع از این دهه مطرح می‌شود. در کنار این‌ها ایده تمرکززدایی در مدیریت شهر تهران کم‌کم وارد حوزه مطالعاتی می‌شود.

دهه ۱۳۶۰، دوره بازسازی و سازماندهی به سازمان برنامه‌ریزی شهر تهران است. در این دوره آخرین اقدام سازمان برنامه‌ریزی از نظر سیستم‌دهی به سازمان مورد بررسی قرار می‌گیرد. علاوه بر شکل‌دهی و سیستم‌دهی به سازمان برنامه شهرداری تهران، موضوعات مطالعاتی دربرگیرنده بررسی وضع موجود در بخش‌های مختلف برنامه‌ریزی استان تهران، بررسی فعالیت‌های دبیرخانه شورای نظارت بر گسترش شهر تهران و بررسی مسائل شهری و سیستم برنامه‌ریزی در شهر تهران و همچنین، تدوین برنامه‌های ۵ ساله عمرانی شهرداری تهران و طرح پایه آمایش سرزمین بوده است.

در کنار این موارد، در دهه ۱۳۶۰، همچنان بحث تمرکززدایی و خودکفایی مناطق در شهر تهران مطرح است، اما در این دوره موضوعات برنامه‌ریزی و راهبردی شهر تهران، مواردی همچون بررسی حوزه نفوذ شهر تهران و شیوه هماهنگی برنامه‌ریزی در سطح استان تهران هستند که شاید هنوز ساختار برنامه‌ریزی در سطح شهر تهران و استان تهران شفافیت لازم را ندارد. در این دهه همچنین اصول کلی طرح جامع منطقه تهران و هدف‌ها و سیاست‌های کلی برنامه‌ریزی «منطقه تهران بر اساس اصول مربوطه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» نیز موضوعات مورد توجه بودند. علاوه بر این‌ها، از موضوعات راهبردی شهر تهران در این دوره، مسائل و مشکلات شهر تهران و همچنین، ملال‌های ناشی از ازدیاد جمعیت در شهر تهران بودند.

در دهه ۱۳۷۰ با اینکه بحث تمرکززدایی در مدیریت شهری همچنان مطرح است، اما بحث این تمرکززدایی از چشم‌انداز مدیریت غیر متمرکز و مشارکت

تهران با تأکید بر نقش شوراییاران و چگونگی بررسی لایحه بودجه سالانه شهرداری توجه شده است. (۲) یکی از تم‌های اصلی این دهه، «نظام مشارکت و نظارت در شهرداری تهران» است. اینکه مشارکت در طرح‌ها و سرمایه‌گذاری‌های شهرداری تهران چگونه باشد و نظام مطلوب نظارت بر شهرداری و دوری از فساد چگونه پیگیری شود. (۳) از دیگر تم‌های اصلی مطالعاتی این دهه، «مناسبات و روابط شورا و شهرداری» است که در آن به آسیب‌شناسی این مناسبات توجه شده است. (۴) تم اصلی دیگر در این دهه، «نظام برنامه‌ریزی مطلوب و مدیریت شهری مطلوب در شهر تهران» بوده است.

البته، از موضوعات دیگر این حوزه و در این دهه، راهکارهای کاهش اختلاف و دعای در شهرداری تهران، نظام جامع حقوقی شهرداری، مدل یکپارچه‌سازی خدمات الکترونیک شهرداری تهران، سند راهبردی مدیریت فضاهای شهری تهران، ارائه سازوکارهای بهبود فضای کسب‌وکار در شهر تهران، برنامه‌ریزی فضایی و برندسازی شهری در ایران بوده است.

دهه ۱۳۹۰، در خصوص مطالعات راهبردی شهر تهران همراه با تنوع در مفاهیم و محورهای مطالعاتی است، مباحثی همچون تدوین مجموعه نظام‌نامه و دستورالعمل‌های پژوهشی و مدیریتی در این دهه نیز دنبال می‌شوند. اما موضوعات جدید در این دهه شامل بحث فساد و شفافیت در شهرداری تهران، مدیریت بدهی و مطالبات در شهرداری تهران، توسعه گردشگری، اکوتوریسم شدن شهر و شهر هوشمند، رشد خلاقیت و نوآوری شهروندان، تأسیس و برنامه پارک فناوری شهر و ایجاد قطب‌های فناوری تخصصی در مناطق، مدیریت و تأمین مالی نوآوری در شهر تهران، توسعه بدون خودرو، طراحی برند شهر تهران، پدافند غیر عامل در مدیریت شهری، توسعه کسب‌وکارها و خدمات نوین شهری، شیوه‌گذران اوقات فراغت، سبک زندگی و کیفیت زندگی مردم شهر تهران و برنامه‌ریزی شهری سالم و سلامتی شهروندان، از موضوعات جدید این دهه بوده‌اند.

ساخت استراتژیک شهر تهران، نقش مدیریت پلیس در دولت‌های محلی، ساخت سرنانه‌های شهر تهران، ساخت ویژگی‌های عمومی شهر تهران، توسعه سازمانی شهرداری از موضوعات مهم مورد توجه در این دهه بوده‌اند.

با این حال، دهه ۱۳۸۰ دهه‌ای است که با تنوعی از مطالعات در این حوزه روبه‌رو هستیم و این تنوع به دهه ۱۳۹۰ هم رسیده است. مهم‌ترین تحول در دهه ۱۳۸۰ و در این حوزه، شکل‌گیری و تنظیم دستورالعمل‌های مطالعه و پژوهش در شهر تهران است که اتفاقاً یکی از کارهای خوب در کل مطالعات شهری شهر تهران بوده است و در مسيردهی به مطالعات و ورود مطالعات به حل مشکلات شهری نقش تسهیل‌کننده‌ای داشته است. در این دهه موضوعاتی همچون دستورالعمل تنظیم گزارش‌های مطالعاتی و پژوهشی، بررسی اعتبارات مطالعاتی و پژوهشی، مفاهیم، کاربردها و شرح خدمات مدیریت طرح (عامل چهارم) در پروژه‌های مطالعاتی و پژوهشی، روند تحقیق و توسعه در شهرداری تهران، دستورالعمل تنظیم و ثبت گزارش‌های پژوهشی، ساختار مطالعاتی شهرداری تهران، تهیه دستورالعمل مطالعاتی، آیین‌نامه‌ها و دستور کارها برای تعریف، انتخاب و اجرای پروژه‌های مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران بوده است. در این دهه همچنین ایجاد پایگاه آمایش داده‌های شهر تهران و ایجاد پایگاه اطلاعاتی و برنامه‌ریزی مرکز صورت می‌گیرد.

علاوه بر این، در حوزه برنامه‌ریزی توجه به مفاهیم توسعه پایدار شهری، توسعه سازمانی شهرداری، جایگاه شهرداری در مدیریت شهری، برنامه‌ریزی شهر سالم، طراحی الگوهای مشارکت شهروندان در امور شهری، و مواردی از این نوع مورد توجه بوده است.

در دهه ۱۳۹۰، همچون دهه ۱۳۸۰ ما با تنوعی از موضوعات و مفاهیم روبه‌رو هستیم و بنابراین، موضوعات را می‌توان در چند تم کلی جمع‌بندی کرد:

۱) یکی از این تم‌های اصلی دهه ۱۳۹۰، «برنامه‌ریزی برای تأمین منابع مالی و درآمد در شهرداری تهران» است. در اینجا علاوه بر شناخت راه‌های تشخیص و وصول درآمد بر موضوعاتی همچون بودجه‌ریزی مشارکتی در شهرداری

جدول ۵. مفاهیم و تم‌های اصلی مستخرج از مطالعات شهری تهران در حوزه مدیریت و برنامه‌ریزی به تفکیک دهه‌ها

دهه	مفاهیم / تم‌های اصلی
دهه ۱۳۵۰	سازمان و تشکیلات دبیرخانه شورای نظارت بر گسترش شهر تهران تشکیلات مقدماتی و برنامه کار سازمان برنامه‌ریزی تهران توسعه استراتژیک تهران سیاست‌های کلی برنامه‌ریزی تهران برنامه رشد و توسعه اقتصادی تمرکززدایی
دهه ۱۳۶۰	بازسازی و سازمان دهی به سازمان برنامه‌ریزی شهر تهران شناخت وضع موجود بخش‌های مختلف برنامه‌ریزی استان تهران سیستم برنامه‌ریزی در شهر تهران برنامه‌های ۵ ساله شهرداری تهران (تجدید نظر در برنامه ۵ ساله عمرانی (۱۳۶۳-۱۳۶۷)) فعالیت‌های دبیرخانه شورای نظارت بر گسترش شهر تهران آمایش سرزمین
دهه ۱۳۷۰	تنظیم مقررات ناظر بر روابط مالک و مستأجر نقش مساحت محلات و مناطق در برنامه‌ریزی شهری کاربرد شهری سنجش از راه دور و تحلیل GIS تحول اداری در شهر تهران تمرکززدایی و دموکراسی و مشارکت مردم در شهرداری دموکراسی و توسعه مدیریت غیر متمرکز خلاصه گزارش‌های مرکز / عملکرد مرکز شناخت وضع موجود جمعیت شهر تهران مدیریت شهری و مدیریت و برنامه‌ریزی محلی
دهه ۱۳۸۰	برنامه‌های ۵ ساله شهرداری تهران (۱۳۷۱-۱۳۷۵) طرح ایجاد شورا و شهرداری منتخب دانش‌آموزی در مناطق تهران مدیریت و برنامه‌ریزی محلی ساخت استراتژیک شهر تهران تصدی‌های قابل واگذاری دولت به شهرداری‌ها
دهه ۱۳۹۰	هدف‌ها و سیاست‌های کلی برنامه‌ریزی تهران حوزه نفوذ تهران شیوه هماهنگی برنامه‌ریزی در سطح استان تهران تمرکززدایی خودکفایی منطقه‌ای طرح جامع منطقه تهران بررسی مسائل و مشکلات شهر تهران / مسائل ازدیاد جمعیت

<p>سلامت و فساد اداری اصلاح و بهبود ساختار تشکیلاتی شهرداری قانون جامع مدیریت شهری میخت اختلاف و دعاوی در شهرداری تهران نظام جامع حقوقی شهرداری سیستم نظارت همگانی برای شهرداری تهران نظام ارزیابی عملکرد سازمان‌ها و شرکت‌های تابعه شهرداری تهران تنظیم دستورالعمل (نظام‌نامه) نظام برنامه‌ریزی شهرداری تهران تدوین نظام‌نامه مطالعات مهندسی ارزش در شهرداری تهران حکمرانی خوب شهری الگوی تصمیم‌گیری برای مدیران جهادی طراحی مدل مدیریت کارفرمایی و ممیزی آن در شهرداری تهران مدل یکپارچه‌سازی خدمات الکترونیک شهرداری تهران رانت و رانت‌خواری در مدیریت شهری تدوین نظامات فقهی مدیریت شهری چالش‌های مدیریت یکپارچه اجرای طرح‌های جامع و تفصیلی شهر تهران نظام جامع تحول اداری در شهرداری تهران مدیریت فضاهای شهری تهران بهبود فضای کسب‌وکار در شهر تهران مشارکت بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری حمل‌ونقل عمومی تأمین منابع مالی در بافت‌های فرسوده شهر تهران بودجه‌ریزی مشارکتی در شهرداری تهران با تأکید بر نقش شوراییاران نظام مناسب مشارکت و برون‌سپاری در شهرداری تهران طراحی نظام ارتباطی مدیریت شهری با دولت، مجلس و شورای عالی استان‌ها آسیب‌شناسی مناسبات و روابط شورا و شهرداری برنامه‌ریزی فضایی برندسازی شهری در ایران</p>	<p>دهه ۱۳۹۰</p>	<p>تخلفات عمومی شهرداری تهران مدیریت بهره‌وری ایجاد پایگاه آمایش داده‌های شهر تهران ایجاد پایگاه اطلاعاتی و برنامه‌ریزی مرکز گردش کار اداری و اجرایی در نواحی خدمات شهری شهرداری وضعیت تأمین اجتماعی وضعیت منطقه‌بندی شهر تهران دستورالعمل تنظیم گزارش‌های مطالعاتی و پژوهشی بررسی اعتبارات مطالعاتی و پژوهشی مدیریت طرح (عامل چهارم) در پروژه‌های مطالعاتی و پژوهشی تحقیق و توسعه در شهرداری تهران مدیریت داده‌ها و اطلاعات برنامه‌ریزی و کنترل گردش کار تهیه دستورالعمل مطالعاتی، آیین‌نامه‌ها و دستور کارها برای تعریف، انتخاب و اجرای پروژه‌های توسعه پایدار شهری توسعه سازمانی شهرداری برنامه‌ریزی شهر سالم الگوهای مشارکت شهروندان در امور شهری مدیریت دانش مقررات نوسازی بافت فرسوده مبانی پایداری توسعه کلان‌شهرها</p>	<p>دهه ۱۳۸۰</p>
<p>تدوین مجموعه نظام‌نامه و دستورالعمل‌های پژوهشی و مدیریتی نظام مدیریت هماهنگ شهری طراحی مدل‌های مشارکت مؤثر دوسویه نهادهای مدنی و شهرداری تهران چالش‌ها و راهبردهای دستیابی به اشتغال کامل پدافند غیر عامل در مدیریت شهری برنامه‌ریزی شهری سالم و سلامتی شهروندان شهر آموزش دهنده انتقال پایتخت سیاسی کشور الکترونیکی شدن شهر توسعه پایدار توسعه اجتماعی توسعه گردشگری / سند راهبردی گردشگری شهر تهران</p>		<p>تهیه برنامه پنج‌ساله مطالعاتی شهرداری تهران چارچوب طراحی شهری شناخت استراتژیک شهر تهران نقش مدیریت پلیس در دولت‌های محلی شناخت سرانه‌های شهر تهران شهرها در فرایند جهانی شدن شناخت ویژگی‌های عمومی شهر تهران توسعه سازمانی شهرداری تهیه و بررسی طرح جامع شهر تهران موضوع انتقال پایتخت سیاسی کشور دیپلماسی شهری حکمرانی خوب شهری</p>	

بحث و نتیجه‌گیری

خفیف مردم به سمت شهر تهران، کم‌کم اثرات خود را نشان می‌دهد. اما در واقع مطالعه و پژوهش واقعی در خصوص شهر تهران و ابعاد مختلف آن تا سال‌های دهه ۱۳۳۰ و حتی دهه ۱۳۴۰، بسیار کم بوده و حالت یک جریان را نداشته است و می‌توان گفت که مطالعات جدا از هم بوده است که یا توسط نهادهای دولتی و یا پژوهشگران مستقل انجام شده است. دلیل شکل نگرفتن جریان مطالعات شهری در این دهه‌ها (دهه‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۳۰) در واقع از منظر ما، مربوط به چند عامل مهم بوده است. یک عامل مهم، این است که هنوز در این زمان دانش و به‌خصوص دانش آکادمیک

می‌توان گفت که شهر مدرن تهران به معنای واقعی کلمه از آغاز سده ۱۳۰۰ شکل می‌گیرد. این شهر با توجه به رشته نوسازی‌های توسعه‌ای که از زمان رضاخان شروع می‌شود و حتی قبل از آن از زمان بعد از مشروطه شروع می‌شود، شکل جدیدی به خود می‌گیرد و بنابراین، همان‌طور که در بخش‌های پیشین گفته شده است، در آغازین دهه‌های سده ۱۳۰۰، توسعه نهادی، و توسعه از منظر قوانین، آیین‌نامه و توسعه اجرایی به خود می‌بیند. این توسعه همراه با شکل‌گیری تدریجی جریان مهاجرت در ایران و حرکت

حجم افزایش مطالعات شهری بیانگر این است که توجه به مسائل و موضوعات شهری در ایران و به‌خصوص در شهر تهران در حال افزایش است. بنابراین، هم موضوعات و مسائل شهری متنوع شده‌اند و هم توجه به مطالعه و تحقیق برای شناخت و حل آن‌ها افزایش یافته است.

بنابراین، تحولات مفهومی، موضوعی و رویکردی در مطالعات شهری یکصد سال اخیر شهر تهران تحولاتی، چشمگیر بوده‌اند. این تحولات با اینکه در درون حوزه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته‌اند، اما می‌توان کلیت این تحولات را به شرح زیر و در چند دسته دید.

یکی از تحولات مهم در مطالعات شهری شهر تهران، تحول کمی است. تعداد مطالعات از دهه ۱۳۶۰ به بعد همواره و با شیب تندی در حال افزایش بوده است و یکی از دلایل مهم آن شکل‌گیری نهادی رسمی برای تحقیق و پژوهش در شهر تهران، از اواسط دهه ۱۳۵۰ است که سبب شکل‌دهی و مسيردهی به مطالعات شهری می‌شود. علاوه بر این، توسعه شتابان علم و دانشگاه از این دهه به بعد در افزایش تعداد مطالعات تأثیر عمده‌ای داشته است و به طور کلی، عوامل اصلی پژوهش‌های شهری یا شهرداری تهران و نهادهای تابعه آن و یا نهادهای دانشگاهی و در پاره‌ای موارد محققان آزاد و علاقه‌مند بوده‌اند.

اما مهم‌ترین تحول در مطالعات شهری تهران را می‌توان از دهه ۱۳۷۰ مشاهده کرد که موضوعات جدیدی وارد مطالعات شهری شهر تهران می‌شود که ناشی از فضای سیاسی و نگرش‌های توسعه‌ای آن دوره بوده است.

در دهه‌های ۱۳۳۰، ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ و حتی ۱۳۶۰، بحث اصلی در مطالعات شهری تهران، مسائل و مشکلات شهری و شهرنشینی و گسترش بی‌رویه شهر و جمعیت آن، حاشیه‌نشینی، ترافیک و مسائل ناشی از آن‌ها بوده است. همچنین، در این دهه‌ها، اولویت با مباحث عمران و توسعه کالبدی بوده است.

بنابراین، از دهه ۱۳۷۰ مفاهیمی همچون مشارکت شهروندان، مدیریت شهری و نقش شورا و شهرداری که تا کنون جایی در مطالعات شهری نداشته، وارد می‌شوند. مسائلی همچون اخلاق شهروندی و ارتقای آن و ویژگی‌های شهر مطلوب و حیات شهری، موضوعاتی به‌غایت جدید در آن دوره بودند که وارد مطالعات شهری تهران می‌شوند. بحث‌های جدید دیگر در دهه ۱۳۷۰، بررسی وضعیت اجتماعی و رضایتمندی شهروندان در ابعاد مختلف بوده است یا بررسی نگرش شهروندان در خصوص ابعاد مختلف بوده است که مفاهیمی جدید و یا رویکردهایی جدید بودند و نشان از اهمیت یافتن شهروندان، نگرش آن‌ها و رضایت آن‌ها می‌دادند. یعنی به‌تدریج دولت‌های محلی به دنبال پذیرش و مقبولیت بودند که مفاهیمی کاملاً جدید بودند. علاوه بر این، یکی دیگر از مفاهیم جدید مورد مطالعه در این دهه که تا قبل از آن خیلی به چشم نمی‌خورد، بحث گذران اوقات فراغت شهروندان بوده است. به طور کلی، می‌توان دهه ۱۳۷۰ را دهه تغییر پارادایمی به سمت مردم در برنامه‌ریزی‌های شهری شهر تهران دانست. دهه‌ای که به‌تدریج مردم و مشارکت آن‌ها و رضایشان و نگرششان دارای اهمیت می‌شد و احتمالاً مقبولیت و مشروعیت مدیران محلی به همین‌ها خواهد بود. با اینکه در این دهه مسائلی همچون طرح‌های عمرانی، مسائل و مشکلات شهری، حمل‌ونقل و ترافیک و مواردی از این دست مطرح هستند.

اما دهه ۱۳۸۰ نیز دهه تحول مفهومی و رویکردی در مطالعات شهری تهران است، در این دوره همگام با تحولات جهانی توسعه و به شکل جالبی سرمایه اجتماعی، توانمندسازی شهروندان، بحث کیفیت زندگی شهروندان، بررسی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی طرح‌های توسعه‌ای، کارآفرینی و اشتغال زنان، توجه بیشتر به زنان و مواردی از این نوع وارد محورهای اصلی مطالعاتی شهر تهران می‌شوند.

این‌ها نشان می‌دهند توجه به شهروندان و کیفیت زندگی و سرمایه

در ایران هنوز شکل نگرفته است، به طوری که اولین دانشگاه مدرن ایرانی در سال ۱۳۱۳ در تهران تأسیس می‌شود. دوم، هنوز مشکلات شهری تهران خود را نشان نداده‌اند و توسعه تدریجی تهران در حال وقوع است. سوم، هنوز بحث تحقیق و توسعه برای حل مشکلات شهری نه در ایران و نه در کشورهای مختلف هنوز جا نیفتاده است. موضوع چهارم، هنوز نهاد شهرداری تهران خود در مرحله نهادسازی است و فاقد سازمان و ساختاری به نام مدیریت، برنامه‌ریزی و توسعه است، به طوری که ریشه‌های اولیه شکل‌گیری نهاد مدیریت و برنامه‌ریزی شهر تهران در سال‌های ۱۳۵۲ کلید می‌خورد.

مجموع این‌ها نشان می‌دهد نبود جریان مطالعه و پژوهش در این دهه‌ها (به‌خصوص دهه‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۳۰)، امری معقول و پذیرفتنی در آن برهه تاریخی از ایران معاصر است. اما مجموعه تحولات دهه‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰-همچنین مجموعه تحولات تراکمی دهه‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۳۰- یک تغییر اساسی در شهر تهران و در کلیت جامعه ایرانی به وجود می‌آورند. عاملان عمده این تغییر اساسی، انجام اصلاحات ارضی در ایران که منجر به جدا شدن نیروی کار از روستاها شده و با توجه به عامل مهم دیگر یعنی افزایش درآمدهای نفتی که منجر به ایجاد ظاهری خوب از شهرها می‌شود، مهاجران روستایی را به سمت شهرها و به‌خصوص شهر تهران رهنمون می‌کند. البته نباید همه تغییرات را در این دو خلاصه کرد چرا که ویژگی تمرکزگرایی حکومت و توسعه صنعت و خدمات در شهرهای بزرگ به‌خصوص شهر تهران، توجه به توسعه شهرنشینی برای نشان دادن چهره‌ای توسعه‌یافته از ایران، توسعه تحصیلات، بهداشت، توسعه رسانه‌های جمعی و ایجاد راه‌های ارتباطی و مواردی از این نوع، چراغ روشن شهر را به روستاییان و مردم نقاط کوچک نشان دادند و بنابراین، شهر تهران به شهری مهاجرپذیر تبدیل شد.

این حجم زیاد جمعیت با فرهنگ‌های مختلف، و امکانات محدود مسکن، کسب‌وکار و ... باعث نمود مسائل اجتماعی جدید، حاشیه‌نشینی، فقر، ترافیک و مواردی از این دست شد که توجه برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران، دانشگاهیان و غیره را به خود جلب کرد و چنین بود که فضای میدانی (منظور شکل‌گیری میدان مطالعه بزرگ) برای مطالعه در خصوص ابعاد مختلف زندگی شهری در تهران باز می‌شود. بنابراین، از این دوره دانشگاهیان شروع به مطالعه در خصوص ابعاد مختلف جامعه ایرانی می‌کنند که تا آن زمان ناشناخته بوده است، بنابراین مطالعه در خصوص شهر تهران هم به‌تدریج صورت می‌گیرد.

دهه ۱۳۵۰ نیز با توسعه بی‌رویه شهر تهران، مهاجرت‌های گسترده و مسائل و مشکلات متعاقب آن همراه است، اما مهم‌ترین تحولی که در مطالعات و پژوهش‌های شهری تهران در این دوره اتفاق می‌افتد و به عنوان یک نقطه عطف برای مطالعات شهری شهر تهران است. شکل‌گیری اولیه نهادی برای پژوهش در شهر تهران است. یعنی در سال ۱۳۵۲ پایه‌های مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، ریخته می‌شود. بنابراین، در این دهه و با ایجاد این مرکز و نهاد رسمی مطالعاتی در شهر تهران، مطالعات شهری تهران، ساختار و فرایندی مشخص پیدا می‌کنند و به مفهوم واقعی کلمه تحقیق برای حل مشکلات شهری و تحقیق برای برنامه‌ریزی شهری از این دوره اتفاق می‌افتد. در این دوره مطالعات چندی اتفاق می‌افتد که در موضوعات مختلف به بررسی ابعاد مختلف شهر تهران پرداخته‌اند.

بعد از تشکیل این نهاد مهم مطالعاتی و همچنین، گسترش شهرداری تهران، به‌تدریج مطالعات طی دهه‌های اخیر (۱۳۷۰ تا ۱۳۹۰) روند رو به رشدی داشته و نشان‌دهنده این است که تحقیق و مطالعه برای حل مسائل و مشکلات شهری و همچنین، برنامه‌ریزی شهری اهمیت وافری پیدا می‌کند. البته علاوه بر این، نباید از توسعه علم و نهادهای دانشگاهی در کشور نیز غافل بود. فرایند رو به رشد علم در کشور و در دهه‌های اخیر میزان مطالعات را در حوزه شهری شهر تهران به‌شدت گسترش داده است.

References

- [1] Ahmadi H, Chahardoli H. Urban hierarchy. Tehran: Center for Urban Planning Studies- Office of Civil Planning of the Ministry of Interior; 1997. [In Persian]
- [2] Pilehvar A A. An Introduction to the Political Economy of Urbanization in Iran. Tehran: Publication of Danesh Negar; 2014. [In Persian]
- [3] Ghasemi Ardehaei A, Kord Zanganeh J. Analysis of Migration Flows to 22 Areas of Tehran. Iranian Journal of Official Statistics Studies. 2018 28 (2): 247-271. [In Persian]
- [4] Fathi E. Trend of population changes in Tehran: from the past to the future. Journal of Statistics. 2018; 6 (1): 32-35. [In Persian]
- [5] Pour Ahmad A, Hataminejad H, Hoseini SH. Pathology of urban development plans in the country. Geographical research. 2006; 38 (58): 167-180. [In Persian]
- [6] Andranovich G D, Riposa G. Doing Urban Research. Translated by Nejati Hoseini SM. Tehran: Publications of the Iran's Municipalities and village administrators; 2003. [In Persian]
- [7] Sheikhi M T. Urban sociology. Tehran: Publication of Enteshar Joint Stock; 2006. [In Persian]
- [8] Ansari A. Contemporary Urban Sociology. Tehran: Publication of Jame Shenasan; 2012. [In Persian]
- [9] Naghdi A. An Introduction to Urban Sociology, Human and City. Tehran: Fanavaran Publication; 2003. [In Persian]
- [10] Savage M, Ward A. Urban Sociology. Translated by Pourreaz G. Tehran: Publication of Samt; 2009. [In Persian]
- [11] Zarrabi A, Rezaei M. Planning for Sustainable Urban Development. Scientific- Research Quarterly of Geographical Data (SEPEHR). 2013; 22(58): 13-17. [In Persian]
- [12] Mohammadzadeh Titkanlou H. Changes in urban planning theories and its impact on evaluation methods. The Journal of Planning and Budgeting. 1999; 4(9): 47-68. [In Persian]
- [13] Vahid M. Tehran metropolitan in the mirror of urban policy making. Political Quarterly. 2008; 38(4): 279-297. [In Persian]
- [14] Gharakhani M. Social Policy Research in Iran. Social Development & Welfare Planning. 2012; 3(9): 123-148. [In Persian]
- [15] Shahri J. Old Tehran, Volume 1- 4. Tehran: Moin Publications; 2005. [In Persian]
- [16] Shabani E, Kamyab J. Urban Politics in Iran's Contemporary History (1921-1941) with an Emphasis on Public Spaces of Tehran. The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar. 2013; 9(23): 83-92. [In Persian]
- [17] Modarresi M. Systematic analysis of factors affecting the growth of women's home businesses. Journal of Development Strategy. 2018; 14 (55): 160-186. [In Persian]
- [18] Flick U. An introduction to qualitative research. translated by Hadi Jalili. Tehran: Ney Pbblication; 2008. [In Persian]
- [19] Imani Jajarmi, H. Critical study of urban development policies and plans in Iran. Quarterly of Social Studies and Research in Iran. 2016; 5(1): 79-102. [In Persian]
- [20] Habibi M, Ahari Z, Emami R. From the collapse of fortifications to the idea of highways (the background of urban planning and Designing in Tehran from 1930-1968). Journal

اجتماعی آن‌ها موضوع مهمی است و اگر قرار است رضایت و توسعه‌ای اتفاق بیفتد، در همین حوزه‌ها خواهد بود. علاوه بر این، توجه به اثرات اجتماعی و فرهنگی طرح‌های توسعه شهری یکی دیگر از نقاط عطف تحولات پژوهشی در شهر تهران بوده است. اینکه پروژه‌های شهری چه اثرات اجتماعی و فرهنگی دارند و برندگان و بازندگان توسعه‌های آن‌ها چه کسانی هستند، همچنین، توجه به زنان و توانمندسازی و کارآفرینی و اشتغال آن‌ها همچنان که گفتیم در این دهه وارد مطالعات می‌شود و نشان از اهمیت یافتن آن در این دهه است. به علاوه، مهم‌ترین تحولات در دهه ۱۳۹۰ نیز شامل توجه سلامتی شهروندان، بررسی هویت شهروندی و تعلق به شهر، توجه به گردشگری، توجه به مدیریت محلات و بحث زیبایی در شهر بوده است یعنی بحث سلامتی شهروندان، زیبایی شهر و تعلق به محله و شهر از مباحث جدید مورد توجه در این دهه بوده است. این دوره (دهه‌های ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰) را می‌توان دوره شکوفایی مطالعات شهری در شهر تهران به حساب آورد.

به طور کلی، تحولات مطالعات شهری تهران به صورت زیر بوده است: دهه‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ که دوره شکل‌گیری نهادی و فعالیت‌های اجرایی در شهر تهران است. (۲) دوره دوم، شامل دهه‌های ۱۳۲۰ و ۱۳۳۰ است. در این دوره مطالعات محدود شهری از تهران وجود دارد و اغلب نیز توسط مستشاران و مشاوران خارجی انجام گرفته و دولت راهبر اصلی مطالعات است. (۳) دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰، دوره شکل‌گیری پژوهش‌های شهری به معنای واقعی کلمه در تهران است. (۴) دوره چهارم، شامل مطالعات دهه ۱۳۶۰ است. این دوره، تداوم مطالعات دوره قبلی است و در آن مسائل و مشکلات شهری همچون مهاجرت، حاشیه‌نشینی، معضلات شهری، حمل‌ونقل و ترافیک همچنان مطرح هستند. اما بحث عمران و طرح‌های عمرانی با غلظت بیشتری مطرح است. سه دوره قبلی، دوره‌های نگاه مهندسی یا تکنوکراتیک به شهر و معضلات شهری است. (۵) دوره پنجم دهه ۱۳۷۰ را شامل می‌شود. این دوره، دوره تغییر پارادایمی در مطالعات شهری تهران است. در این دهه ما شاهد توجه به مردم، مشارکت، رضایت و نگرش آن‌ها و همچنین، حرکت به سمت مردم در برنامه‌ریزی‌های شهری تهران هستیم. (۶) دوره ششم، دهه‌های ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ را شامل می‌شود. در این دوره، توسعه انسان‌محور به معنای واقعی کلمه مطرح می‌شود و به نوعی ما با توسعه انسانی و توسعه پایدار روبه‌رو هستیم.

میزان مشارکت نویسندگان

۱۰۰ درصد مقاله توسط نویسنده اول انجام شده است.

تقدیر و تشکر

این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان «یک‌صد سال پژوهش شهری در شهر و شهرداری تهران: تحولات، روندها و چشم‌اندازهای آینده» به شماره قرارداد ۱۳۷/۹۹۳۰۸۶ مورخ ۱۳۹۹/۱۰/۰۸ است که در مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران انجام گرفته است. از همه مدیران و دست‌اندرکاران مرکز که در انجام این طرح همکاری داشتند، تقدیر و تشکر می‌شود.

تعارض منافع

این مقاله دارای تعارض منافع نیست.

ning and Budget Organization; 1977. [In Persian]

[30] The Mandala Collaborative/Wallace, McHarg, Roberts and Todd. Pardisan; Plan for an Environmental Park. Winchell Press; 1975.

[31] Khanifar, H. The concept of land preparation and its usages in Iran. Town and Country Planning. 2010; 2(2): 5-26. [In Persian]

[32] Secretariat for the Supervisory Council on the Tehran Development. An attitude to the activities of the Supervisory Council for the Tehran development (Report No. 166). Tehran: Secretariat of the Council; 1984. [In Persian]

[33] Secretariat for the Supervisory Council on the Tehran Development. Investigating the role of the Supervisory Council on the expansion of Tehran in relation to the regional and urban planning system of Tehran (Report No. 59). Tehran: Secretariat of the Council; 1978. [In Persian]

[34] Alvani S, Akhavan Alavi S, Mahmeli Abyaneh H. A Detailed Study of Research Role and Utilization in the Urban Management Case study: Tehran Urban Management System. The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar. 2018; 15(63): 5-16. [In Persian]

[35] Irandoust K, Bouchani M H, Tavallai R. Analysis of the transformation of the country's internal migration pattern with emphasis on urban migration. Journal of Urban Studies. Spring 2013; 2 (6): 105-118. [In Persian]

[36] Tehran Urban Research & Planning Center. Evaluation the performance Strategic Planning of Tehran Municipality, Tehran Plan - 80. Tehran: Tehran Urban Research & Planning Center; 1999. [In Persian]

[37] Tehran Urban Research & Planning Center. Comprehensive plan of Tehran - 2006, Strategic-structural plan for "comprehensive" development and construction of Tehran "main document". Tehran: Tehran Urban Research & Planning Center; 2016. [In Persian]

of Soffeh. 2020; 20 (50): 87-102. [In Persian]

[21] Vosoughi M. Rural Sociology. Tehran: Keyhan Publication; 2004.

[22] Institute of Social Studies and Research, University of Tehran. Lectures and reports in the first seminar on social issues in Tehran, May 1962. Tehran: Publications of the Institute of Social Studies and Research, University of Tehran; 1964. [In Persian]

[23] Habibi M. Change and expansion of Tehran during the Reza Shah. In Tehran: The capital of two hundred years. Tehran: Technical and Engineering Consulting Organization of Tehran. French Iranian Studies Association; 1996. [In Persian]

[24] Shamaï A, Pourahmad A. An Analytical Review of Urban Renovation & Improvement Policies & Programs in The National Development Plans. Geographic Research Quarterly. Fall 2004; 36(49): 179-202. [In Persian]

[25] Razavi Alhashem B, Musai M. Analysis (SWOT) of Civil Participation in The Designing of the Urban Management Planning Patterns (Case Study: Tehran Capital). Social Sciences. 2010; 16(47): 161-196. [In Persian]

[26] Ziari K. Plan and planning in Iran. Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran. 2003; 52(164): 599-618. [In Persian]

[27] Institute of Social Studies and Research, University of Tehran. List of researches and publications of the Institute of Social Studies and Research from 1958 to the fall of 1979. Tehran: Publications of the Institute of Social Studies and Research, University of Tehran; 1979. [In Persian]

[28] Farmanfarmaian A, Victor Gruen Institute, Consulting Engineers. Tehran master plan (1968). Tehran: Planning and Budget Organization; 1968. [In Persian]

[29] Setiran Consulting Engineers. Studies of the first period and the second period of land use planning. Tehran: Plan-

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی